

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 6, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2019): 11 - 52

Sahâbenin Rol Model Olmasında İdeolojik Ve Parçacı Okuma
Ebû Zer el-Gıfârî Örneği
Ideological And Partial Analysis of the Companions as Role Models
The Case of Abu Dhar al-Ghifari

Selim Demirci

Dr. Öğr. Üyesi, Selim DEMİRCİ, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslâm Bilimleri/Hadis, Trabzon/Türkiye
Assist. Prof. Trabzon University, Faculty of Theology, Department of
Hadith.
e-mail: selimdemirci1453@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0261-2716>
DOI: 10.33718/tid.615491

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Eylül / September 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Ekim / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: December / December

Atıf / Citation: Selim Demirci, "Sahâbenin Rol Model Olmasında İdeolojik
Ve Parçacı Okuma: Ebû Zer el-Gıfârî Örneği", *TİD* 6/2 (Güz 2019): 11 - 52

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Sahâbenin Rol Model Olmasında İdeolojik Ve Parçacı Okuma: Ebû Zer el-Gıfârî Örneği

Öz

Dinî-siyasî-sosyal tartışmalarda haklılığı gösteren unsurlardan biri de söz konusu meselelerin sahâbe kaynak gösterilerek ele alınmasıdır. Sahâbe ile ilgili sadece ilk nesillerde karşımıza çıkmayan bu durumu günümüzde de görmek mümkündür. Erken dönemden itibaren farklı vesilelerle kendisinden bahsedilen Ebû Zer el-Gıfârî (r.a.) de bu konuda dikkat çekici örneklerden birisidir. Onun zenginlerin zekatıyla ilgili görüşü, kenz âyetine getirmiş olduğu yorum, Muâviye ile yaşadığı tartışma, halife Osman (r.a.) tarafından Medine'ye çağrılması, Rebeze'ye sürgüne gönderilmesi ve nihayet burada vefatı gibi konular vesilesiyle kaynaklarda ondan çokça söz edilmiştir. Ebû Zer'in bu meseleler karşısında takınmış olduğu tavrın, son yüzyıldaki ideolojik ve toplumsal olaylarla nasıl irtibatlandırıldığını görmek açısından hakkında yazılan kitap ve makalelerin başlıklarına bile bakmak yeterlidir. Ebû Zer'den bahsedilirken emek, mal, sermaye, özel mülkiyet gibi konulara girilmesi, İslâm sosyalizmi ve Marksizm gibi kavramların gündeme gelmesi, kapitalizm karşıtı bir kimse olarak sunulması, "devrimci"liğinden söz edilmesi son derece dikkat çekicidir. Bu makalenin konusu, onun hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerin, bu konuda kanaat belirtmek için yeterli olup olmadığını tartışmaktır. Bu da yakın dönemde yazılmış popüler eserlerdeki anlatımların bazılarının mukayeseli tahlili ile yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İslâm Tarihi, Ebû Zer, Sahâbe, Sosyalizm, Rol Model.

Ideological And Partial Analysis of the Companions as Role Models The Case of Abu Dhar al-Ghifari

Abstract

The exceptional charisma of the companions (the sahabah) is not only a case of the past generations but also a case of the modern society. In this sense, Abu Dhar Al Ghifari, whose name was mentioned on various occasions, may be considered as one of the remarkable examples. In the sources, his name was mentioned through his view on the zakat of the rich, his interpretation of the ayat al-Kanz, his dispute with Muawiyah, his summon to Medina by the Khalifa Uthman, his exile in Rebeze where eventually he passed away. It is quite significant to mention subjects like labour, private property, capital, Islamic socialism and Marxism while mentioning him and also to present him as an opponent of capitalism and as a revolutionist. To be able to grasp how his view of these particular subjects are associated with the social and ideological events of the last century, it would be sufficient to take a look at the titles of the books and articles written about him. The subject of this article is to discuss the information available in the sources whether they are enough to assert opinion in this issue. This too will be done by comparing some popular sources written in the recent years.

Keywords: Hadith, Islamic History, Abu Dhar, The Companions, Socialism, Role Models.

Giriş

“(Ebû Zer) Bizzat peygamberin *mucize beyanları* istikametinde hareket eden bir insan olmanın sağladığı *kutsal seçkinlikle* mülk gerçeğinin saptırılması karşısında isyan tavrı koyan *ilk Muhammedî devrimcidir*. O, bu haliyle Hz. Ali’den bile önde gelir.”¹

Yukarıdaki cümleler Ebû Zer el-Gıfârî’yi (ö. 32/653) tanıtmaya çalışmanın bir sonucu olarak söylenmiştir. Konumuna farklı bir mahiyet kazandırdığı düşünülerek o; “mucize beyanlar istikametinde hareket”, “kutsal seçkinlik” ve “Muhammedî devrimci” gibi oldukça dikkat çekici vasıfların kendisine yüklendiği bir şahıs olarak sunulmuştur. Buna göre karşımızda adımlarını mucize beyanlara yaslayan, seçkinlik sahibi bir “devrimci” bulunmaktadır.

Bu tanımlamaların Ebû Zer’i tavsifte isabetli olup olmadığı önemli bir meseledir. Ancak, onun bu şekilde tavsif edilebilmesinin imkânı ve niçin böyle tavsif edildiği soruları daha da önemlidir. Zira tarihî bir şahsiyet olarak hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Ebû Zer, tasavvufî çevrelerde zühdüyle, hadis kaynaklarında ve sahâbe biyografilerinde belli başlı rivayetleri ve râvî kimliğiyle, fakih sahâbî tasniflerinde İbn Mes’ûd’a benzerliğiyle, Şîî kaynaklarda Hz. Osman ve Muâviye’nin “haksızlıklarına” karşı ilk direnişi gerçekleştiren kahraman ve aynı zamanda sürgünde ölen mazlum kişiliğiyle ve modern dönemde servet biriktirmeye karşı direnen “sosyal/ist öncü” vasfıyla kendisinden çokça söz ettirmektedir.

Zâhid/râvî/fakih/mazlum/aktivist-mücâdele adamı Ebû Zer’in hangi sıfatını öne çıkararak kendisinden bahsedeceğimiz ilgi alanımıza göre değişecektir. Erken dönemden itibaren onu tanıtan çalışmaları da bu durumun dışında tutmak mümkün değildir. Meselâ biyografik kaynaklarda onun; ismi, nesebi, müslüman oluşu, katıldığı savaşlar, Hz. Peygamber’e yakınlığı ve Hz. Peygamber’in onun hakkındaki övücü ifadeleri gibi temel bilgilere yer verilmiş, hakkında öne çıkarılan polemik konularının neredeyse hiçbirine değinilmemiştir. Değinen kısımda da tarafları mazur gösterecek hususlar ön plana çıkarılmıştır. Taberî (ö. 310/923) ve İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233) gibi meşhur tarihçiler de ona dair bazı rivayetlere yer vermemeyi tercih etmişlerdir.² Yine bu kaynakların öne çıkardığı ima-

1 Yaşar Nuri Öztürk, *Emevî Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebu Zer* (İstanbul: Yeni Boyut, 2016), 105.

2 Tarihî olaylar ve şahsiyetlerin ele alınmasında ideolojik okumanın yöntemine ve se-

ja göre Ebû Zer dünyaya meyletmeyen ve zühdü idealleştiren bir kimse, Muâviye ve Hz. Osman da idarî maslahatları öne çıkararak ve dolayısıyla bu açıdan bakınca yaptıklarında mazur görülen kimselerdir. Yakın dönemde yazılmış biyografilerde³ ise daha ziyade bir âyete getirmiş olduğu yorum merkeze alınarak, onun üzerinden aktivist-kontra bir kimlik inşası tercih edilmiştir.

Bu yaklaşımların her birinde, kitapların telif amacı ve tarzı kadar müelliflerinin sosyo-kültürel tercihleri de belirleyici olmuştur. Özellikle son dönemde Ebû Zer mevcudu savunmada veya muhalefette, kişilerin kendi şahsî tercihlerini veya ideolojik yaklaşımlarını geçmişten referansla kuvvetlendirmede polemik unsuru olarak yoğun bir şekilde öne çıkarılmıştır. Hamid İnanet'in dinî metinlerin okuma tarzına dair, modern aktivist hareketler için yapmış olduğu "Kutsal metinlerin eylemci bir siyasal ideolojinin isterlerine uygun bir biçimde bilimsel bir anlayışla" yorumlanması⁴ şeklinde dikkat çektiği durum, sadece metinlerin anlaşılmasıyla sınırlı kalmamaktadır. Metinlerin yanı sıra İslâm tarihinde önemi malum olan sahâbe de siyasal bir ideolojinin, mezhebî bir bakışın ya da kişisel bir muhayyilenin *isterlerine/beklentilerine uygun bir biçimde* ele alınabilmektedir. Söz konusu olan, erken dönemden itibaren Sünnî-Şîî farklılaşmasında sembol isimlerden biriye, mesele daha da önemli hale gelebilmektedir. Çünkü burada da okumanın merkezine mezhebî endişeler yerleşmekte, söz konusu olan sahâbî bir mezhebin erken dönem müdafî gibi sunulabilmektedir. Bu noktadan hareketle, Şîîliğin asr-ı saâdetinde var

bebine dair şu değerlendirme konumuz açısından son derece önemlidir: "Temiz bir geçmiş adına, tarihi ideolojik bir şekilde yeniden inşa etmek amacıyla harekete geçen tarihçi, ön kabullerini sahip olduğu değer yargılarını, mensubu bulunduğu grup, ekol veya dinin doğrularını bilinçli bir şekilde tarihe dayatmakta, tarihi ideolojisine hizmet edecek şekilde kurgulamakta, tarihi verileri sahip olduğu düşünce kalıplarına uygun hale getirmeye gayret etmektedir." Bk. İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları* (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 10. Bu manada meşhur tarihçi Taberî'nin ve İbnü'l-Esîr'in, Ebû Zer ile ilgili aktarımlarına dair dikkat çekici değerlendirmeler için bk. Aycan-Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, 11; İrfan Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan* (Ankara: Ankara Okulu, 2001), 76-77; Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 110-117.

- 3 Yakın dönemde yazılmış Ebû Zer biyografileri üzerine bir tahlil ve tenkit için bk. Mehmet Görmez, "Ebû Zerr el-Ğıfârî Biyografileri Üzerine", *İslâmîyât* 5/2 (2002): 177-182.
- 4 Hamid İnanet, *Çağdaş İslâmî Siyasî Düşünce*, trc. Yusuf Ziya (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995), 284.

olduğu söylenmiş ve Ebû Zer'in o dönemden itibaren Hz. Ali'nin taraftarı/Şîası olduğu belirtilmiştir.⁵ İslâm tarihinin ilk Şiileri veya mezhebin ilk tabaka mensupları arasında Ammâr b. Yâsir ve Mikdâd b. Esved gibi isimlerle beraber Ebû Zer el-Gıfârî de zikredilmiştir.⁶ Onun ismine sadece mezhebin öncü isimleri arasında değil "Şiî fakihleri" tasnifinde de yer verilmiştir.⁷ Fakih bir Şiî öncü olarak da kalmayan Ebû Zer aynı zamanda, Şam'ın bir bölgesinde (Cebel-i Âmil) mezhebin temelini atan⁸ ve ilk defa hadis tasnif eden kimse⁹ olarak sunulmuştur.

Hadiselere daha farklı ve üst bir perdeden bakma iddiası da meseleyi halletmemekte hatta bazen subjektif değerlendirmelere yol açabilmektedir. Söz gelimi; tarih, erken dönemden itibaren bir sınıf mücadelesi olarak¹⁰ Marksist bir okuma ile ele alındığında, Ebû Zer bu defa bir mezhep müdafî olmaktan daha farklı bir misyon yüklenmektedir. Ali Şerîatî (ö. 1977) bu konuda meşhur bir örnek olarak akla gelen ilk isimdir. Zira onun için yapılan, "Kendi muhayyilesinde imal ettiği Ebû Zer'i de, Marksizm-İslâm karışımı bir terminolojiyle yorumlamıştır."¹¹ şeklindeki değerlendirme istisna sayılamaz. Şerîatî'nin Hâbil-Kabil kıssasını bile bu gözle okuduğu ve mecazî bir çerçeveye oturtarak iki kardeş arasındaki sorunu "üretim altyapılarına ve ekonomik sistemlerine"¹² dayandırdığı dikkate alındığında, Ebû Zer'i tanıtırken meseleyi nasıl bir zeminde ele aldığı daha anlaşılır hale gelecektir. Çünkü o, bu meseleyi de sınıf mücadelesinin bir yansıması olarak görmektedir. Hâlbuki Şerîatî tercüme ettiği Ebû Zer biyografisinin girişinde, onun hakkında aktarılan malumata dair karşı-

5 es-Seyyid Muhsin el-Emîn, *A'ÿânü's-Şî'a* (Beyrut: Darü't-teârûf, 1403/1983), 1: 87. Ebû Zer'in Şiilikle irtibatına dair ayrıca bk. Muhammed Cevâd Âlü'l-Fakîh, *Ebû Zer el-Gıfârî* (Beyrut: Darü't-teârûf, t.y.), 54-61; Mustafa Öz, "Şîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 111.

6 Muhsin el-Emîn, *A'ÿânü's-Şî'a*, 1: 23. Ayrıca bk. Öz, "Şîa", 39: 111.

7 Muhsin el-Emîn, *A'ÿânü's-Şî'a*, 1: 139.

8 Muhsin el-Emîn, *A'ÿânü's-Şî'a*, 1: 199. Ayrıca bk. Muhammed Cevâd, *Ebû Zer el-Gıfârî*, 75.

9 Muhsin el-Emîn, *A'ÿânü's-Şî'a*, 1: 139; Accâc Muhammed el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, trc. Mehmet Aydemir (İstanbul: Akademi, 2005), 342.

10 Garaudy, Marksizm'in imkânlarını farklı eserlerinde ele almaktadır. Genel bir örnek için bk. Roger Garaudy, *İslâm Ve İnsanlığın Geleceği*, trc. Cemal Aydın (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 135.

11 Mehmed Durmuş, "Ali Şeriatî: "Müslüman Ütopyacı" Ya da 20. Asrın "Allah'a Tapan Sosyalist Ebu Zer"i", *İslâmiyât* 20/1 (2007): 129.

12 İneyet, *Çağdaş İslâmî Siyasi Düşünce*, 287.

mızda duran zorlukları şu şekilde dile getirmektedir:

“İslâm tarihinde Ebû Zer’in hayatı karanlıkta kalmıştır... Tarih... hayatıyla ilgili ayrıntıları irdelemekten çok, onu yüceltmeye çalışmıştır. Bu yüzden Ebû Zer’in hayatıyla ilgili olaylar hakkında bugün elimizde bulunan rivayetler arasında, her birinin doğruluğunu ve yanlışlığını belirlemek tarihçiler için zor, bazen de imkânsız görünen pek çok farklılıklar bulunmaktadır.”¹³

Ebû Zer ile ilgili tarihî bilgiler arasında tercih yapmanın tarihçiler için bile ne denli zor bir iş olduğuna ve onun “yüceltilen” bir tarafının bulunduğu dikkat çekmesine rağmen Şerîatî, bu ifadeleri zikrettiği eserinin ilerleyen sayfalarında Ebû Zer’den “*Devrimci ve mücahit çehreler arasında özel bir yere sahip*”,¹⁴ “*Mücadelesinin temel çizgisini sınıfsal ayrıcalıklı adalet için mücadele olarak belirledi*”¹⁵ gibi cümlelerle bahsetmektedir. Hatta o, Muâviye’nin valiliği döneminde devam eden fetih hareketlerini değerlendirirken şaşırtıcı bir üslupla meseleyi farklı bir mecrada ele almaktadır. Şerîatî’ye göre, Muâviye onu Kıbrıs cihadına göndermiştir. Çünkü, “Eğer fetih gerçekleşirse Muaviye’nin gururu ve İslâm’ın izzeti olacak, *eğer Ebû Zer öldürülürse, elini onun kanına bulamadan zararından kurtulmuş olacaktır.*”¹⁶ Hâlbuki Belâzürî’nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu’l-buldân*’ındaki anlatımından yola çıkarak; Muâviye’nin yanında Ebû Eyyüb el-Ensârî, Ebû’-d-Derdâ, Ubâde b. Sâmit, Vâsile b. Eska’, Abdullah b. Bısr, Mikdad gibi¹⁷ toplumunun önde gelen isimlerini götürdüğü ve onlarla ordusunu madden ve manen güçlendirmeyi hedeflediği de düşünülebilir.

Bu tarz bir okuma sadece Ali Şerîatî’de karşımıza çıkmaz. Ebû Zer’e dair yazılan eserlerin muhtevasını incelemeyi göz atmak bile

13 Ali Şerîati, *Ebuzer*, trc. Abdullah Yeğîn (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 11.

14 Şerîati, *Ebuzer*, 178.

15 Şerîati, *Ebuzer*, 179.

16 Şerîati, *Ebuzer*, 122, 184. Bu ifadeler Şerîatî’nin kitabının kaynağı olan Abdülhamid Cûde es-Sahhâr’ın biyografi romanında şöyle kurgulanmaktadır: “Muaviye ise bu konuda kesin bir karar veremiyordu. Ebû Zer’e şiddet uygulasa kaynayan ateşi daha da azdırmaktan, onu Hz. Osman’a şikâyet etse idaresi altındaki birine hakim olmadığını itiraf etmiş olmaktan endişeleniyordu. Sonunda en iyi yolun onu gazvelerden birine göndererek Şam’dan uzaklaştırmak olduğuna karar verdi.” Abdülhamid Cûde es-Sahhâr, *Yalnız Sahabî Ebû Zer*, trc. Hilâl Livaoğlu-Emine Özkanlı (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2016), 95.

17 el-Belâzürî, *Fütûhu’l-buldân*, trc. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 220.

mesele hakkında fikir verecektir. Mesela Yaşar Nuri Öztürk'ün yazmış olduğu biyografi ve değerlendirme kitabının ismi *Emevî Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebû Zer* şeklindedir. Eserin müellifi en başından, dinî referans ve gruplar açısından iki taraf belirlemiştir: Emevî dinciliği ve onlara karşı olanlar. Bu ayırmda Ebû Zer, Hz. Osman ve Muâviye gibi isimlerin başını çektiği “burjuva” veya “aristokrat”¹⁸ kesime karşı mücadele eden yegâne kahraman olarak konumlandırılmaktadır. Bu kavramlar ve yakın anlamlı bazı ifadeler eserde Emevî idarecileri için yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Dikkat çekici olan, bu mücadelede “sessiz” kesim için müstakil bir alanın net olarak belirlenmemesidir. Zira Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Musa el-Eşarî, Enes b. Malik, Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre gibi bazı sahâbilerin -en azından elimizdeki anlatımlar açısından- doğrudan Ebû Zer gibi bir tavır içinde olmadıkları görülmektedir. Şu durumda bu isimleri Emevî dinciliği tarafında mı yoksa onlara karşı olan taraf olarak mı değerlendireceğiz? Ya da Ebû Zer gibi davranmamalarını mevcut idarecilerinden korkmaları ile izah ederek Ebû Zer'i daha da cesur mu yapacağız? Veya büyük bir çoğunluğun sükût etmesinin olanları onaylamak anlamına geldiğini söyleyip erken dönemden itibaren dinî anlayışın Emevîler gölgesinde geliştiğini mi söyleyeceğiz? Aynı dönemi sınıf ayırımı üzerinden okumaya çalıştığımızda da bu soruları sorabiliriz. Ancak her halükârda sorulara sebep olan, ele aldığımız “sorun”dan çok yaptığımız karşıt ayırmalar olmaktadır. Benzer durum Ziriklî'nin (ö. 1976) onu tanıtırken “ilk sosyalist/iştirâkî”¹⁹ şeklinde kullandığı ifade için de söz konusudur. Zira bu ifadenin açılımı yapıldığında sahâbenin kalan kısmının -ki o dönem için kahir ekseriyeti oluşturmaktadır- emek, infak, sosyal paylaşım gibi konuları hiç önemsemediği, zımnem söylenmiş olmakta ve İslâm tarihinde politik manada “sosyal” meseleler, erken dönemden itibaren çok az kimse tarafından önemsenen bir şey olarak sunulmaktadır.

Ebû Zer konusunda değerlendirme biçimleri bunlardan ibaret değildir. Taberî ve İbnü'l-Esîr'de gördüğümüz ihtiyatı ya da başka bir ifadeyle “muhafazakâr” tavrı devam ettiren yaklaşımlar son dönemde de varlığını

18 Birkaç örnek için bk. “Emevî despotizm ve kapitalizmi”, “Kapitalist-emperyalist Emevî saltanatının kurucusu”, “kapitalizmin abdestli marabası”, “Muaviye ve şürekâsının temsil ettiği kapitalist-emperyalist sistem”. Öztürk, *Ebu Zer*, 158-159.

19 Ebû Gays Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kamûsü terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ* (Beirut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002), 2: 140.

sürdürmektedir. Örneğin; Ahmet Cevdet Paşa'nın tavrı böyle anlaşılabilir. O, Hz. Osman dönemindeki hadiselerle devlet adamı ve idarî maslahat açısından bakarak Ebû Zer'in tavrını "tarik-i zühd ve verai ihtiyar edenler", "fevkalade şiddetli zühd ve vera" "ihtiyâr-ı evlâ ve meslek-i zühd" diyerek izah etmekte, onun sürgün edilmiş olmasını ise makul görmektedir.²⁰ Yani ona göre, tarihî anlatımlar açısından Ebû Zer kendi meşrebine göre bir tercihte bulunmuş, idareciler de haklı olarak yapması gerekeni yapmıştır.

Ebû Zer ile ilgili zühd vurgusu erken dönemden itibaren ona dair birçok metinde karşımıza çıkmakta²¹ ve o tasavvuf tarihinin ilk halkasında öncü bir isim olarak kendisinden söz ettirmektedir.²² M. Houtsma da, onu tanıtırken modern tartışmalara ve ismi etrafındaki polemiklere girmeden onun zühdüne şu şekilde vurgu yapmaktadır: "Zühd ve takvası ile pek meşhurdur... Zühd ve takvası sebebi ile sonradan sûfiye ve şîf'ye arasında tam bir müttaki müslüman addedilmiş ve hakkında birçok menkıbeler anlatılmıştır."²³

Ebû Zer'in ismi etrafındaki üslup ve yaklaşım farklılığını görmek açısından *Emevîlerin Mahvettiği Şehit Halife Osman* isimli eser de önemlidir. Zira Öztürk'ün, *Emevî Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebu Zer* isimli kitabında "Emevî Dinciliği"nin banilerinden biri olarak sunulan halife Hz. Osman'dan, Ahmet Lütfi Kazancı, *Emevîlerin Mahvettiği Şehit Halife Hz. Osman* diyerek bahsetmekte ve Ebû Zer ile ilişkisini de bu çerçevede ele almaktadır.²⁴ Yakın dönemde yazılmış iki eserden birinde Ebû Zer-Hz. Osman karşı karşıya getirilirken, diğerindeyse her iki sahâbî de döneminin mazlumları arasında zikredilebilmektedir. Şerafettin Kalay'ın Ebû Zer'i tanıtırken kullandığı ve onun zühdünü ön plana çıkaran aşağı-

20 Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul, b.y., 1970), 1: 447, 448.

21 Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) zâhid ve sûflere dair *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ* isimli eserinde kendisine yer verilmesi ve aktarılanlar fikir verecek mahiyettedir. Ebû Nuaym ondan zâhid, abid, kanit gibi sıfatlarla bahsetmektedir. Bk. Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010), 1: 210-226.

22 Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 120.

23 M. TH. Houtsma, "Ebû Zerr", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977), 4: 61.

24 Ahmet Lütfi Kazancı, *Emevîlerin Mahvettiği Şehit Halife Hz. Osman* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011).

daki ifadeleri, yaklaşım farklılıklarını görmek açısından dikkat çekici başka bir misaldir:

“Gönül yapısı ince, duyguları çabuk galeyana gelen, iç dünyasında-
kini çabuk dışarı döken birisiydi. O hayatı bütün sadeliği ile yaşa-
yan bir insandı.²⁵... (Ebû Zer ve Osman) Uzun uzun konuştular...
Osman Ebû Zer’i, Ebû Zer de Osman’ı anlıyordu. Ancak Ebû Zer’in
taşıdığı ince hassasiyeti, duyguları bütün insanlara taşıtabilmenin
imkânı yoktu. Sonunda bir karara vardılar. Osman, Ebû Zer için Re-
beze denilen bir mevkide mescid inşa ettirdi. Bu aziz sahâbiyi oraya
yerleştirdi.”²⁶

Aynı vakıyı Ali Şerfatî’nin anlatımı ile okuduğumuzda ise karşımı-
za şöyle bir tablo çıkar:

“(Osman:) Ebû Zer bize çektirdiklerin ne kadar arttı? Git buralar-
dan! Ebû Zer: Hiç kimse benim kadar seni görmekten nefret etmez.
Nereye gideyim? Şam, Hicaz...? Ebû Zer’in sunduğu hiçbir yeri Os-
man kabul etmez.: ‘Rebeze’ye git, sıcaklık, yalnızlık, sessizlik ve
ölüm toprağına...”²⁷

Bu misallerin benzerlerini veya temsil yönü biraz daha güçlü olan
daha başkalarını bulmak mümkündür. Her halükârda bu misaller Ebû Zer
hakkında yapılan değerlendirmelere yönelik “nasıl” ve “niçin” söylenebi-
liyor sorusunun tartışılabilirliği açısından neticeyi değiştirmeyecektir.

Bu makalenin konusu, Ebû Zer hakkında yapılan bu değerlendirmeler-
in haklılığını tartışmak değildir. Ebû Zer’e dair yakın dönemde yazılmış
biyografik çalışmaların tümünü ele almak da değildir. Bir makale sınırları
içinde bunu yapabilmenin imkânı ortadadır ve bu metnin temelden böyle
bir iddiası bulunmamaktadır. Burada yapılmaya çalışılacak olan ülke-
mizde popüler olan birkaç tercüme-telif çalışma üzerinden bir meselenin
ele alınmasıdır. Problem de elden ele dolaşan bazı metinlerde yer alan
ve farklı şekillerde dillendirilen “iddiaların”, “yakıştırmaların” ne kadar
“iddia edilebilir” olduğunu incelemektir. Burada kişisel olarak bir düşün-
ce ve ideolojiye kendimizi yakın görerek onu müdafaa etmemizin doğru-
luğu-yanlılığı değil, tarihî bir bilgiyi anlama/yorumlama yöntemi olarak

25 Şerafettin Kalay, *Peygamber Dostları Örnek Nesil* (Ankara: MGV Yayınları, 2013), 2: 411.

26 Kalay, *Örnek Nesil*, 2: 393.

27 Şeriati, *Ebuzer*, 200.

bunu bir sahâbî üzerinden uygulamanın ne denli mümkün olduğu tartışılmaya çalışılacaktır. Kısaca Ebû Zer'i kendi çağımıza taşırken yaptığımız okumanın çoğu zaman yerinde olmadığı ona dair temel bazı kaynaklardaki aktarımlar üzerinden ortaya konulacaktır.

1. Ebû Zer'in Biyografisi İle İlgili Bazı Meseleler

Tarihî bir şahsiyet olarak Ebû Zer'in hayatı hakkındaki malumatımız onunla ilgili değerlendirmelere ne kadar imkân vermektedir? Bu, doğrudan ondan nakledilen bilgiler için de geçerli bir sorudur. Zira Ebû Zer'in muhataplarına aktardıklarına ve takip eden dönemde ondan aktarılanlara bakıldığında dikkate alınması elzem olan bir "bağlam" vardır. O, tarihin bir döneminde, harici unsurları bize çoğu zaman yansımayan bir durumda Hz. Peygamber'den bir söz işitmiş veya onun bir fiiline şahitlik etmiştir. Bu sözü veya tavrı bizzat o, Muâviye'nin valiliği ve Hz. Osman'ın halifeliği gibi, şartların değiştiği sonraki bir dönemde zikrederek -bir tavır sergilemek suretiyle- kendi bakış açısına göre güncellemiştir. Bu *güncelleme veya yeni bağlamda nakledilen* de, hadiseye şahitlik eden biri tarafından başka bir bağlamda aktarılarak tedvin malzemesi haline gelmiştir. Bu bilgi, neticede tarihçinin veya musannifin süzgecinden geçerek elimizdeki kaynaklara girmiştir. Şu durumda, Ebû Zer'in tavırları ve nakilleri, ona dair aktarılanlar söz konusu olduğunda öncelikle şu hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir:

H. Peygamber-Ebû Zer bağlamı: Burada yirmi üç yıllık peygamberlik dönemi müslümanların maddî imkânları açısından hicret öncesi ve sonrası, ganimetlerin olmadığı ve arttığı dönem gibi hususlar dikkate alınarak ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Ebû Zer-Vâkıa bağlamı: Onun ortaya koyduğu tavırlara tesir eden ve bunları şekillendiren Hz. Peygamber sonrası siyasî, ekonomik ve kültürel sorunlar, özellikle Hz. Osman döneminde karşılaşılan değişimlerin temel sebepleri dikkate alınmalıdır.

Vâkıa-Musannif/Tarihçi bağlamı: Ebû Zer ile ilgili aktarılan söz konusu bilgileri kayda geçirenlerin içinde buldukları duruma göre yaptıkları tercihler dikkate alınmalıdır. Burada tarihçinin veya hadis musannifinin mezhebî tercihi, sosyo-kültürel konumu da dikkate alınmalıdır.

Tarihî bilgi-Okuyucu bağlamı: Okuyan öznenin objektif okuma ihtimali olduğu gibi subjektif okuma ihtimali de vardır. Subjektif okuma

yapıldığında, kendi şartları içinde tabîi olan bir durumun okuyucu tarafından bambaşka bir bağlamda değerlendirilebileceğini hatta saptırılabilirliğini gösteren birçok misal bulunabilir. Hatta yorumlamanın ve saptırmanın amaca ulaşmada yeterli olmadığı bazı durumlarda Ebû Zer'in isminin istismar edilerek kendisiyle ilgili haberler uydurulduğunu²⁸ dikkate aldığımızda mesele daha da belirginleşecektir.

Mezkûr soru ve sorunlar açısından bakıldığında akla ilk gelen kaynaklar, hadis eserlerinden sonra biyografi kaynaklarıdır. Onlar arasında da *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, *Mu'cemü's-sahâbe*, *Ma'rifetü's-sahâbe*, *el-İstîâb*, *Üsdü'l-ğâbe*, *Siyeru A'lâmî'n-nübelâ*, *el-Vâfi bi'l-vefeyât* ve *el-İsâbe* gibi kaynaklar alanın en meşhurları olarak öne çıkanlardır. Bu kaynaklarda Ebû Zer el-Gıfârî sahâbe tabakasından bir "râvî" olarak sunulmuştur. Onun ismine ve nesebine, ismi konusundaki farklı nakillere, ilk müslümanlardan oluşuna, Hz. Peygamber'in onu kendi kabilesine göndermesine, Hz. Peygambere yakın oluşuna ve hizmetine, Hendek savaşının akabinde Medine'ye hicretine, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde Şam'da ikametine, Hz. Osman döneminde Medine'ye çağrılarak Rebeze'de bir süre ikamet etmesine, zühdüne, takvasına ve ilmine dair bazı nakillere yer verilmiştir.²⁹

Farklı dönemlerde yazılmış bu kaynaklar; Ebû Zer'in Muâviye ile olan ilişkisine, Hz. Osman tarafından Rebeze'ye gönderilişinin ayrıntısına ve sebeplerine, Ebû Zer'in -var olduğu söylenen- muhalefetinin mahiyetine ve sebeplerine, Kenz âyetine getirmiş olduğu yoruma, sonraki dönemlerde ismi etrafında yaşanan tartışmalara, farklı fırkaların onun ismini merkeze alan yaklaşımlarına detaylı bir şekilde değinmez. Örneğin İbn Sa'd; onun ismini ve nesebini, henüz İslâm gelmeden evvel putlardan uzak durduğunu, müslüman oluşu konusunda muhtelif rivayetleri, ölümü esnasındaki detayları, Ashâb-ı Suffe'den oluşunu, kendi isteği ile Rebeze'ye

28 Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 268.

29 Sahâbe biyografileri arasından örnekler için bk. Begavî, Ebû'l-Kasım Abdullah b. Muhammed, *Mu'cemü's-sahâbe* (Kuveyt: Mektebetü dâri'l-beyân, 1421/2000), 1: 527-533; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe* (Riyad: Darü'l-vatan, 1419 /1998), 2: 557-577; İbn Abdilber, Ebû Ömer en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb* (Ürdün: Darü'l-a'lâm, 1423/2002), 110-112; 800-802; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut: Darü İbn Hazm, 1433/2012), 196-197, 1316-1317; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1433/2012), 1666-1668.

gittiğini ve ölümü esnasındaki detayları zikreder.³⁰ Muahhar kaynaklardan Zeheb'in *Siyer*'i için de benzer şeyleri söylemek mümkündür.³¹

Sahâbe konusunda otorite kabul edilen ve kendilerine başvuru müelliflerin Ebû Zer konusunda tartışmalı rivayetlere ve konulara teferuatlı bir şekilde girmemeleri, birbirinden farklı muhtemel şu soru ve sorunları da beraberinde getirmiştir:

- Ebû Zer; Muâviye-Şîa, Emevî-Hâşimî farklılığında bir şekilde atıf yapılan isim olduğuna göre bu kaynaklar meselenin bu yönüne niçin hiç değinmemişlerdir? En azından bazı iddiaları nakzetmek için girilemez miydi?

- Bazı müelliflerin sadece varlığından bahsedip kitabında yer vermediği, bazılarının ise bir kısmını aktardığı ancak her hâlükârda bunlar dışında bilgilerin de bulunduğunu söylediği, bazılarının ise çok şeyler naklediliyor dediği bu "rivayetler"; bilindiği halde kendilerine nakillerde yer verilmemesi aktarımlara itimat edilmediğini mi yoksa kitapların polemikten uzak tutulmaya çalışıldığını mı göstermektedir?

- Bunları bildiği halde eserine almaması, müellifin işin başında bilgiler arasında kendi bakışına göre "seçme" ya da "ayıklama" yaptığını mı gösterir? Kendilerine ulaşan birçok bilgiyi çeşitli açılardan değerlendiren biyografi kaynaklarımız için bunu iddia etmek ne kadar isabetli olur?

- Bazı konularda ayrıntıya girildiği -mesela onun müslüman oluşu ile ilgili farklı birçok rivayet ayrıntıları ile kaydedildiği- halde Hz. Osman ve Muâviye ile ilişkisi ve sürgünü gibi bazı konulara detaylı değinilmemesi klasik korumacı refleksin bir sonucu mudur? Bu iddia edilebilir mi?

- Sahâbe biyografileri konusunda otorite olan kaynaklarda, sonradan ihtilaf ve tartışmaların artarak devam ettiği meselelerde onun tavrına dair aktarılanlarda ayrıntıya yer verilseydi tarih kaynaklarında ve polemiklerde karşımıza çıkan Ebû Zer değişir miydi? Bunun bir devamı olarak her türlü ideolojik yaklaşım için mesnet teşkil edebilecek biri olmaya devam eder miydi?

Bu soruları detaylandırmak açısından tarih kaynaklarındaki bazı

30 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beirut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1433/2012), 4: 165-179.

31 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1402/1982), 2: 46-78.

aktarımlara göz atılması yerinde olacaktır. Zira meşhur tarihçi Taberî (ö. 310/923), Ebû Zer'in sürgün edilmesi hakkında kendisine birçok bilgi ulaştığını ancak bunların çoğunu zikretmeyi uygun görmediğini söyler.³² İbnü'l-Esîr de benzer şekilde, bu konuda kendisine ulaşan birçok bilgi bulunduğunu ve bunların da Muâviye'nin ona hakaretleri, ölümle tehdidi ve Medine'ye göndermesi gibi konularla ilgili olduğunu söyler. O da Taberî gibi bunların naklinin uygun olmadığını belirtir.³³ İbnü'l-Esîr *Üsdü'l-gâbe*'de "Müslüman oluşu hakkında meşhur uzun bir hadis rivayet edilir. Ancak (metni) uzatma endişesi ile ona yer vermedik"³⁴ diyecektir.

İbnü'l-Esîr, Ebû Zer ile ilgili birçok detayı eserinin dışında bıraktığı gibi ölümünü anlattığı bölümü şu cümlelerle bitirir: "Ebu Zer'in Rebeze'ye sürülmesi, ölümü, Abdullah b. Mes'ûd'un onun namazını kıldırması, ölümü esnasında yanında bulunan kimseler ve Rebeze'deki makâmı/kabri hakkında birçok rivayet/söz vardır. Ancak onlara yer vererek bölümü uzatmıyoruz."³⁵

Bunlara kısaca yine eserin başka yerinde işaret eder.³⁶ Onun amacının da metni uzatmamak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak müelliflerimiz yukarıdaki aktarımlardan da anlaşıldığı gibi bize, kendilerine ulaşan bilgileri tümüyle aktarmamıştır.³⁷ Ebû Zer ile ilgili özellikle günümüzdeki

32 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* (Beyrut: Darü't-türâs, 1387), 4: 283.

33 İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Darü'l-kitabi'l-arabî, 1417/1997), 2: 483.

34 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1317.

35 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 1317

36 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 196-197.

37 Ebû Zer ile ilgili nakledilenlerin, Mustafa Fayda'nın eser hakkında yapmış olduğu şu değerlendirmedeki istisnaya dâhil olduğu söylenebilir: "Müellif, hayatlarına dair bilgi verdiği kişiler hakkında ulaşabildiği haberleri yazmakla yetinmekte, bunlarla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır... *Târîhu'l-ümem*'de -çok istisnaî durumlar hariç- kendi görüş ve düşüncelerine hemen hemen hiç yer vermemiştir. Ancak naklettiği haberlerin isnad zincirine dikkat etmiş ve bu yönüyle temayüz etmiştir" Bk. Mustafa Fayda, "Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 92. Ayrıca Şaban Öz de ilk dönem İslâm tarihçilerinin kendisine ulaşan haberler konusundaki tavırlarını şöyle değerlendirir: "... Metne müdahale etmekten de ciddi bir şekilde kaçınmışlardır... Objektifliğe inancı, düşünceyi beyan etmemek, hislerini nakillerine yansıtılmak gibi bir ideal olarak değil, daha gerçekçi ve uygulanabilir olanı; kendilerine ulaşan, her türlü haberin içeriğine dokunmaksızın nakletmek, bir sonraki nesle aktarmak olarak algılamışlar

biyografilerde yer alan kurguların, keskin ifadelerin ve yakıştırmaların tekrar gözden geçirilmesi açısından bu durumun önemi ortadadır.

Buna mukabil günümüzde yapılan bazı çalışmalarda bir yöntem tercihi olarak klasik tarih kaynaklarımıza itimad öne çıkmaktadır. Mesela muasır ilim adamı Ramazan el-Bûtî (ö. 2013), Hz. Osman dönemi ihtilaf- lı olayları için bir tercihte bulunarak Taberî, İbn Kesîr ve İbnü'l-Esîr gibi âlimlerin naklettikleri ile yetinmek gerektiğini düşünmektedir.³⁸ el-Bûtî yaklaşım olarak onların nakillerini orta yol olarak değerlendirmekte ve kendilerine ulaşan bilginin tamamını nakletmeyen bu tarihçilerin anlat- tıklarını dönemle ilgili kanaat oluşması ve yanlış bir zanna sebep olma- ması için yeterli görmektedir. Ebû Zer'in biyografisi ile ilgili sorunların tari- hî metinlerle sınırlı kaldığını ve günümüzde bu problemin hallolduğunu söylemek çok zordur. Fransız şarkiyatçı Maxime Rodinson (ö. 2004), Ebû Zer'in biyografisi konusunda kendisine yansıyan şekliyle bu durumu "tari- hi olanı, efsane olandan kesin şekilde ayıramıyoruz."³⁹ diyerek özetlemiştir.

Görmez, Ebû Zer ile ilgili günümüzde yazılmış bazı biyografileri de- ğerlendirdiği çalışmasına "iyi yazılmış bir hayat, iyi kullanılmış bir hayat kadar enderdir" sözünü aktararak başlar ve meseleyi şu şekilde hülâsa eder: "İslam tarihinin en temel kaynakları, Ebû Zer el-Gıfârî'nin hayatını bir bütün olarak doğru bir şekilde aktarmayı uygun görmemişlerdir. Mo- dern zamanlarda yazılanlar ise, biri dışında, tarihî rivayetlerin çelişkileri- ni görmezlikten gelerek, Ebû Zer'i daha çok İslâm sosyalizmine dair söy- lemlere alet etmişlerdir. Ebû Zer konusunda ciddi araştırmalara duyulan ihtiyaç devam etmektedir."⁴⁰

Burada değinilen hususlardan hareketle, Ebû Zer biyografilerinin erken dönemden itibaren temelde "seçmeci" ve "ayıkلامacı" bir yakla- şımla oluştuğunu, onu tanıtan günümüz çalışmalarının ise tekrar bir seç- me yaptığını söyleyebiliriz. "Hangi Ebû Zer" sorusu da bu seçmecilikten kaynaklanmaktadır.

ve uygulamışlardır." Bk. Şaban Öz, *İslâm Tarihi Metodolojisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 34-35.

38 Bûtî, Saîd Ramazan, *Fıkhu's-Sîre*, trc. Atik Aydın (İstanbul: Bilge Adam Yayınları, 2006), 474.

39 Maxime Rodinson, *İslâmiyet ve Kapitalizm*, trc. Orhan Suda (İstanbul: Gün Yayınları, 1969), 56. Ayrıca bk. Görmez, "Ebû Zerr el-Ğıfârî Biyografileri Üzerine", 179.

40 Görmez, "Ebû Zerr el-Ğıfârî Biyografileri Üzerine", 182.

2. Başına Gelecek Hadiselerin Haber Verilmesi

Ebû Zer ile ilgili anlatımlarda dikkat çekici unsurlar arasında, gelecekte onun yaşayacağı bazı sıkıntıların tafsilatlı bir şekilde Hz. Peygamber tarafından haber verilmesi yer almaktadır. Bu tür rivayetlerin bazıları tevil edilmekte bazıları da tutarlı bir usul takip edilmeden diğerlerine tercih edilerek, onun “haklı” mücadelesinin dayanağı olarak zikredilmektedir.

Tebük savaşı için yol alınırken Hz. Peygamber tarafından Ebû Zer için söylendiği aktarılan,⁴¹ “Onun yalnız yürüdüğü/yaşadığı, yalnız öleceği ve yalnız haşredileceği/وَحْدَهُ وَيُيَعْتُ وَحْدَهُ وَوَمَوْتُ وَحْدَهُ وَنَشِيءُهُ وَوَحْدَهُ”⁴² rivayeti bu konuda dikkat çekici örneklerin başında gelmektedir. Çünkü onun bu vasfına atıfta bulunan anlatımlar, mezkûr rivayeti referans olarak kullanmaktadır.⁴³ Hatta o bu ifadeden hareketle “yalnız sahâbî” sıfatı ile anılmakta, bu vasıf onu tanıtan metinlere başlık yapılmaktadır. Hadis kaynakları arasında Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) *Müstedrek*'inde yer alan rivayet, meşhur ve mütedâvel erken dönem hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Tarih kaynaklarından İbn İshak'ın (ö. 151/768) *es-Sîre*'si, Vâkîdî'nin (ö. 207/823) *el-Meğâzi*'sinde ve İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât*'ında yer almaktadır.⁴⁴ Hâkim rivayet için sahih derken, Zehebî senesinde kopukluk olduğu gerekçesiyle rivayeti zayıf kabul etmiştir. İbn Hacer'in de sened itibarıyla zayıf olduğunu belirttiği rivayetin hasen olduğu da söylenmiştir.⁴⁵ Elbânî ise hadisin zayıf olduğu kanaatindedir.⁴⁶ Hâkim'in sıhhat konusunda mütesahil tutumu ve hadis etrafında yapılan değerlendirmeleri dikkate aldığımızda, rivayetin hem isnad hem de metin açısından bazı problemlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Rivayetle ilgili isnad ve metin merkezli detaylı çalışmaların verileri, daha sarıh değerlendirmelere imkân sağlayacaktır. Ancak her hâlükârda bu rivayetten hareketle “Ebû Zer'in yalnız kalacağı ve bu yalnızlığında haklı olacağı bizzat Peygamber

41 İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 111; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, 1317; Zehebî, *Siyer*, 2: 56; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1667.

42 Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn* (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1411/1990), 3: 52.

43 Örnek için bk. Şeriati, *Ebuzer*, 159, 188; Öztürk, *Ebu Zer*, 43.

44 İbn İshak, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1424/2004), 2: 602; Vâkîdî, *el-Meğâzi* (Beyrut: Darü'l-a'lemî, 1409/1989), 3: 1000; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4: 177.

45 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1667.

46 Elbânî, Nasıruddin, *Silsiletü'l-ehâdisi'z-zâife* (Riyad: Darü'l-meârif, 1412/1992), 12: 40.

tarafından haber verilmişti” şeklinde bir temellendirme “rivayet” tenkidi açısından uygun görünmemektedir. Buna rağmen onun Rebeze’de yalnız ölüğü, zaten Peygamber tarafından mucizevî bir şekilde haber verilmiş bir vakıa olarak ele alınmıştır.

Bazı klasik kaynaklarda onun salih bir adam olduğu ve Peygamberden sonra musibete uğrayacağını ve çölde vefat edeceğini haber verildiği de aktarılmıştır.⁴⁷ Günümüzdeki bazı biyografik çalışmalarda ise rivayet kritiği açısından herhangi bir tahlil ve tenkit yapılmadan Ebû Zer’in sürgüne gönderileceğinin haber verildiği belirtilir.⁴⁸ Esasında Ebü'l-Kasım el-Begavî'nin *Mu'cemü's-sahâbe*'sinde,⁴⁹ Ebû Nuaym'in *Hilyetü'l-evliyâ*'sında⁵⁰ ve Zehebî'nin *Siyer*'inde⁵¹ bu konudaki anlatımları destekleyecek bazı ifadelere rastlamak mümkündür. Buna göre Hz. Peygamber ona Medîne'den çıkarılacağını haber vermiş, bunun üzerine Ebû Zer de Şam'a gideceğini söylemiş, Şam'dan çıkarıldığında ise tekrar Medîne'ye geleceğini Ebû Zer bizzat Hz. Peygamber'e ifade etmiştir. Medîne'den ikinci kez çıkarıldığında ise Ebû Zer savaşacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, kendisine kavuşuncaya kadar sabretmesini tavsiye etmiştir. Bu rivayete temel hadis kaynaklarından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer verilmiştir.⁵² Şuayb el-Arnâvud'un da zayıf olduğunu söylediği rivayetin isnadında yer alan Şehr b. Havşeb el-Eş'arî'nin (ö. 112) özellikle zabt yönüyle problemlili bir râvî olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ Buna göre rivayete hadis tekniği açısından ihtiyatla yaklaşılmalı ve sadece bu nakle dayanarak kesin bir kanaat ifade etmekten uzak durulmalıdır. Hal böyleyken Öztürk, Ebû Zer'in başına geleceklerle ilgili anlatımı biraz daha belirginleştirmekte ve onun zulme uğrayacağını haber verildiğine “Ebû Zer'e yapılacak eziyetleri birer 'bela' olarak tanıtan Hz. Peygamber, onun

47 Begavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, 1: 532; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 224-225; a.mlf., *Ma'rifetü's-sahâbe*; 2: 564. Mezkur nakle İbn Abdilber de yer verir. Bk. İbn Abdilber, *el-İstî'âb*, 197.

48 Hüseyin Haydar, *Ebû Zer el-Gıfârî* (Irak: Müessesetü ulûmi nehci'l-belâğa, 1437/2016), 79-80, 194. Şeriatî bu habere “Çok geçmeden bir belaya düşer olacaksın” cümlesi ile işaret eder. Bk. Şeriatî, *Ebuzer*, 97. Ayrıca bk. Adem Güneş, *Ebû Zer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 29-30.

49 Begavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, 1: 531-532.

50 Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1: 216.

51 Zehebî, *Siyer*, 2: 61-62.

52 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001), 45: 568-569.

53 İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Kemâl* (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1425/2004), 3: 191-193.

zulme uğrayacağını da açık bir şekilde ihbar etmiştir.”⁵⁴ diyerek temas etmektedir. Ayrıca o, ele aldığı konunun başlığını “Mucize ihbarın gerçekleşmesi ve sonsuzluğa göç”⁵⁵ şeklinde belirler. Aynı başlıkta “Ey Ebû Zer sen gurbette yapayalnız olarak öleceksin ve seni iyi insanlardan bir ekip defnedecek” şeklinde bir nakli kaynak zikretmeksizin aktarır.⁵⁶ Burada rivayetin münferit olarak “zayıf veya uydurulmuş” olma ihtimalinden ziyade aktaranlar açısından, hadis hakkında usûle dair ciddi bir tutarsızlık da söz konusudur. Zira Ebû Zer’in hayatının ilerleyen dönemlerinde başına gelecek olayların Peygamber tarafından haber verilmesinde temel sorun, bu aktarımdan sonra isnad, metin, kaynak ve ideolojik yaklaşım sorgulanması yapılmadan naklin “mucize ihbar” şeklinde nitelendirilmesidir. Hatta Öztürk’ün bunun hemen akabinde Muâviye ve Hz. Osman’ı Ebû Zer’e yaptıklarından dolayı tenkit etmesi de özü itibarıyla bir çelişkidir. Bundan daha anlaşılabilir olanı, çalışmada aşere-i mübeşşere ile ilgili rivayetlerden “hadis diye uydurulan bir sözle cennetle müjdelenen on kişi diye bir ekip yaratılmış ve Osman, ustalıklı bir biçimde bu ekibin içine yerleştirilmiştir.”⁵⁷ şeklinde bahsedilmesidir. Burada da müşkil olan, aşere-i mübeşşere olgusu ve bu bağlamdaki bazı rivayetlerin tenkidi değildir. Bu rivayetlere bakış açısında belirleyici olan eleştirel tavrın, Ebû Zer’in başına gelecek olaylar söz konusu olduğunda ihtimal dâhilinde görülmemesi, rivayetlerin bazılarının polemik unsuru olarak işlevsel yönlerinin dikkate alınması ve mahiyetinin hiç sorgulanmadan kabul edilmesidir.

Benzer şekilde “Osman’a bugünden sonra yaptıkları zarar vermez”⁵⁸ rivayeti de Ebû Zer ile ilişkisi bağlamında doğrudan mucize bir haber olarak algılanmış ancak onun doğrudan yanlış işler yapacağını belirtilmesi olarak yorumlanmıştır.⁵⁹ Dolayısıyla Peygamber’in zaten Hz. Osman’ın yanlış işler yapacağını haber verdiği söylenmiş⁶⁰ ve Ebû Zer’e yapılanlar

54 Öztürk, *Ebu Zer*, 35.

55 Öztürk, *Ebu Zer*, 34.

56 Öztürk, *Ebu Zer*, 34.

57 Öztürk, *Ebu Zer*, 100. Kitabın başka bir yerinde de “Emevilerce uydurtulan ‘aşere-i mübeşşere: cennetle müjdelenmiş on kişi’ anlayışı neden eleştirilmesin?” sorusu sorulmaktadır. Öztürk, *Ebu Zer*, 296.

58 Tirmizî, “Menâkıb”, 18.

59 Öztürk, *Ebu Zer*, 53-54.

60 Bu rivayeti, Hz. Osman hakkında gelecekle ilgili bir haber olarak değil Peygamberin Tebüük savaşı için onun yaptığı cömertlik karşısındaki memnuniyetinin ifadeleri veya

da bunlardan biri olarak sunulmuştur. Burada da mezkûr rivayet hakkında gündeme getirilebilecek birçok soru ve sorun görmezden gelinerek aktarımın “işlevsel” yönünden istifade edilmiştir.

Ebû Zer’le ilgili nakillerden bir diğeri de Peygamber tarafından binaların sel’ dağına/mevkiine ulaştığında Medine’den çıkmasının kendisine tavsiye edildiği rivayettir. Söz konusu nakille; İbn Sa’d,⁶¹ Taberî⁶² ve İbnü’l-Esîr⁶³ başta olmak üzere onlardan iktibasla birçok müellifin eserinde karşılaşmak mümkündür.⁶⁴ Hadis kaynakları arasında *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere temel birçok kaynakta yer verilmeyen rivayete Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*’inde yer vermiş ve rivayetin sahih olduğunu söylemiştir.⁶⁵ Elbânî de rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁶ Şu durumda, hadis tekniği açısından Ebû Zer’in yalnız yaşayıp yalnız öleceği ile ilgili rivayet için söylenmiş olan/söylenebilecek olan muhtemel meseleler bu rivayet için de söz konusudur. Hal böyleyken Ebû Zer’in eylemleri bu rivayetlerle irtibatlandırılmış ve onun binaların “gerçekten Sel’ dağına ulaştığını görünce, bu tavsiyeye uyup”⁶⁷ Medine’den çıkmayı uygun gördüğü söylenmiştir. Ahmet Cevdet Paşa da bu rivayeti aktarır ve Ebû Zer’in bunun sonucu olarak izin isteyip Medine’den ayrılarak Rebeze’ye gittiğini söyler.⁶⁸

Şeriatî’nin Sel’ dağı ile ilgili anlatımında “Medine’yi büyük ve sonsuz ayaklanmayla müjdeleyin”⁶⁹ cümlesi dikkat çekicidir. Burada Me-

“zarar vermesin” şeklinde bir dua/temenni olarak da değerlendirebiliriz. Mutlak olarak lafızdan bir gelecek ihbarını çıkarmak kendi içinde tutarlı değildir. Kaldı ki Öztürk’ün bakış açısına göre bakıldığında da halife Osman olumsuz anlatımların tümünden Peygamber beyanıyla mazur bir şekilde kurtulmuş olmaktadır. Bu manada onun Hz. Osman’ı eleştirmesi de isabetli değildir. Ebû Zer’e yapıldığı belirtilen şeyleri belli açılardan ele almak için bazı rivayetleri merkeze almanın problem üreten sonuçları burada da kendisini göstermektedir.

61 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 4: 171.

62 Taberî, *Tarih*, 4: 283-284.

63 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 484.

64 Bir örnek için bk. Hüseyin Haydar, *Ebû Zer el-Gıfârî*, 190, 198.

65 Hâkim, *el-Müstedrek*, 3: 387.

66 Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-zaîfe*, 12: 489.

67 Güneş, *Ebû Zer*, 36-37.

68 Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 1: 451.

69 Şeriatî, *Ebu Zer*, 185.

dine’de müjdelenen ayaklanmanın kaynağına dair bilgiden daha farklı bir problem vardır. Şöyle ki; Şerîatî’nin bahsettiği, doğrudan Ebû Zer’in ayaklanması ise ondan fiilî olarak böyle bir davranış nakledilmemiştir. Medine’de halifenin katli ile sonuçlanan hadiseler/ayaklanma/isyan ise cereyan tarzı açısından bunları Ebû Zer’in müjde şeklinde kendisinden bahsedeceği bir olay olarak görmek ne kadar mümkündür? Şu durumda burada heyecanla müjdelenen ayaklanmanın ne olduğu sorusu, bizim açımızdan muğlak ancak Şerîatî’nin metindeki anlatımı/beklentisi açısından belirgindir.

Sel’ ile ilgili rivayet yakın dönemde yapılmış bazı çalışmalarda da tenkit edilmiştir. Mesela Aycan, Sel’ dağı ile ilgili söz konusu nakli “dramatik rivayet”⁷⁰ olarak sunar. Bu rivayeti senaryo diye özetleyen Azimli de nakilde yer alan, Medine’nin terkedilmesini gerektirecek tehlikenin sahâbenin tümü için geçerli olduğunu söyler. Çünkü ona göre, Ebû Zer’in din açısından böyle tehlikeli bir durumda diğer sahâbileri de uarması gerekirdi⁷¹ ki böyle bir şey vaki olmadığına göre rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Ebû Zer’e dair anlatımlara göre o, öleceği yer de haber verilmiş bir kimsedir. Başta *et-Tabakâtü’l-kübrâ* olmak üzere kaynaklarda onun vefatı anlatılırken yalnız yaşayacağı haberi ile birlikte çöldeki ölümüne de genel olarak İbn Mes’ud’dan nakille temas edilir. Bu rivayetin tenkidine yukarıda değinilmişti. Ancak buna rağmen onun ölüm anının tüm ayrıntısı ile Hz. Peygamber tarafından tasvir edildiği popüler anlatımların temas ettiği bir husustur. Buna göre Ebû Zer, “Çölün ıssız bir yerinde öleceksin ve mümin bir grup seni görerek kefenleyip defnedecektir”⁷² denilen bir kimsedir. Yine anlatımlara göre buradaki mucize haberse onun ölüm haberi ile gerçekleşmiştir.

Ebû Zer’in ismi çerçevesinde pek çok başka örneği zikredilebilecek olan geleceğe dair rivayet olgusu, bazen de zorlama teviller ile desteklenerek karşımıza çıkmaktadır. Mesela Peygamber, Muâviye’nin kenz âyetini farklı yorumlayacağını ve bu sayede Ebû Zer’in de haklı olacağını şöyle haber vermiştir: “Ebû Zer’e göre Hz. Peygamber’in şu sözü, Muâviye’nin saptırmalarının mucize ihbarıdır... müşriklerin Kur’an’ın tenziline karşı

70 Aycan, *Muaviye b. Ebi Süfyan*, 78.

71 Azimli, *Hiz. Osman*, 114.

72 Öztürk, *Ebu Zer*, 42.

kılıçla verdikleri savaşı bu kez Kur'an'ın teviline karşı verecek bir adam çıkacaktır.”⁷³

Buna göre -aşağıda değinilecek- kenz âyetine Muâviye'nin yaptığı yorum hatalı, hatta Peygamberin beyanıyla yanlış bir tevidir. Doğru olan ise Ebû Zer'in âyete getirdiği yorumdur. Benzer şekilde “Kur'an okuyacaklar ama Kur'an onların gırtlaklarından aşağıya inmeyecek”, rivayetinde ise Emevilerin -Hz. Osman'ın halifeliği döneminden itibaren- yapacakları haber verilmiştir. Öztürk buna, “Ebû Zer'in bildirdiğine göre, bu hadiste sözü edilen topluluk Emevîlerdir. Ebû Zer onları, ateş taşıyan kervan olarak niteliyordu”⁷⁴ diyerek işaret eder.

Hz. Peygamber'den geleceğe dair nakledilen haberlerin tahlili konumuzun dışındadır. Burada zikredilen örnekler Ebû Zer konusunda; Muâviye'nin âyete getirdiği yorum, sürülmesi, Medine'den çıkmasının sebebi, başına gelecekler, öleceği yer başta olmak üzere birçok hususun zaten Hz. Peygamber'in haber vermesi yoluyla sabit görülmesidir. Rivayetlerin hiçbir tenkide tabi tutulmaması başlı başına bir problemdir. Ayrıca bunların Ebû Zer'i haklı ve bir şekilde diğerlerini de haksız gösterdiği için tercih edilmesi de seçmeci yaklaşım açısından bir sorundur. Zira benzer rivayetler Muâviye ve Hz. Osman için de bulunabilir. Öte yandan bu haberleri merkeze alarak hadiseyi yorumlamak, her şeyin önceden malum ve “bir takdire” göre şekillendiğini dolaylı olarak kabullenmek gerektiği anlamına geleceğine göre burada -suçlayanlar açısından- Hz. Osman ve Muâviye'yi suçlamak ne kadar isabetlidir sorusu da gündeme gelmiş olmaktadır.

Yapılan aktarımların ve soruların bir yargılama amacı taşımadığı özellikle belirtilmelidir. Usul açısından, bilgi tercihinde -ki bu geleceğe ait bir bilgi ise- tutarlı yöntemin aranmasının okuyan için de yazan için de elzem olduğunu belirtmek gerekir. Ancak, Ebû Zer özelinde şu söylenebilir: onun mazlumluğunu ortaya koyan tarihî rivayetler biyografik kaynaklara genel itibarıyla isnad/kaynak ve metin/muhteva yönüyle bir tenkide tabi tutulmadan aktarılmıştır.

73 Öztürk, *Ebu Zer*, 182-183.

74 Öztürk, *Ebu Zer*, 27. Kaynağın Şîf Yakubî olması ve bilginin tenkide tabi tutulmaması ilginçtir. Şîf bir aileye mensup olan Ya'kubî'nin bu konuda mütedil bir tarihçi olduğu belirtilse de onun İslâm tarihini İmâmiyye Şîası bakışı açısından değerlendirdiği malumdur. Bk. Murat Ağarı, “Yakubî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 287.

3. Hz. Osman Ve Muâviye Karşısındaki Tavrı

Ebû Zer ismi söz konusu olduğunda öne çıkan iki sahâbî vardır: Halife Hz. Osman ve Şam valisi Muâviye. Burada her iki şahsın da ümeradan oluşuna dikkat edilmelidir. Çünkü Ebû Zer konusu ve özellikle mazlum oluşu genellikle iki idarecinin sorunlu görülen tavırları üzerinden ele alınmaktadır. Klasik kaynaklarda bu konunun detayına girilmemiştir, aktarılan malumat her iki tarafı da mazur gösterecek bilgilerden ibarettir. Buna rağmen popüler anlatımlar bu konuda da fazlası ile detaycı ve net görünmektedir. Mesela Ali Şerîatî Ebû Zer'in "haklı çıkışını" anlatırken, Hz. Osman'dan "İslâm'da ilk kez ortaya çıkan bidatlerin eksik bir fihristidir. İlk kez lider unvanıyla sarayda oturuyor, ilk kez resmi muhafız alayı oluşturuyor..."⁷⁵ şeklinde bahsetmektedir. Buna göre, o dönemdeki hadiselerin tümünün sorumlusu halife Osman'dır. Çünkü onun hilafeti döneminde "mahrumlar, emekçiler ve elden ayaktan düşmüş kitleler, Osman ve Muâviye'nin sarayına gidip gelen faizcilerin, köle tüccarlarının, *servet sahiplerinin* ve *aristokratların* ayakları altında" ezilmişlerdir. Şerîatî'ye göre Ebû Zer'in halife Osman ile yaşadığı problemin kaynağı budur ve o, "bu utanç verici sahneleri" görmüş ve bunlara dayanamayıp isyan etmiştir.⁷⁶

Hz. Osman'ın halifeliği dönemindeki icraatları bizim konuyu ele alış sadedimizin dışındadır. Günümüz tarihçileri meseleyi ele alan farklı çalışmalar yapmışlardır.⁷⁷ Genel olarak bakıldığında onun halifeliğinin ilk döneminde bir problem yaşanmadığı belirtilir. Onun bazı akrabalarını idari işlerde istihdam etmesi hem tenkit konusu hem de günümüzdeki bazı isimler tarafından ictihadi bir mesele olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸ Ancak o hilafet görevindeyken, liyakati tartışılan Emevî ailesine mensup kişilerin farklı makamlara getirilmesi ahabın ileri gelenleri tarafından da tenkit edilmiştir.⁷⁹ Araştırmacılara göre dönemin temel problemi, ekonomik, iktisadî ve sosyal dengelerin değişmesidir. Buna göre Hz. Osman'ın ikinci döneminde ganimet gelirleri azalmış, savaşanlar hayatlarını zor de-

75 Şerîati, *Ebu Zer*, 177.

76 Şerîati, *Ebu Zer*, 19.

77 Bu çalışmaların bir kısmından makale hazırlanırken istifade edilmiş ve bunlara kaynakçada da işaret edilmiştir.

78 Bûtî, *Fıkhu's-Sîre*, 473.

79 İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 440.

vam ettirir hale gelmiştir. Devlet gelirleri ciddî olarak düşmüş, ekonomik olarak bir kriz dönemine girilmiş, istihdam ve işsizlik sorunu baş göstermiştir.⁸⁰

Ebû Zer'in, sonraki dönemlerde kendisinden söz ettiren anlatımlardaki tavrı da yukarıda tasvir edilen şartlarda kendisini göstermiştir. Çünkü Ebû Zer ile Hz. Osman arasında halifeliği öncesinde yaşanan bir anlaşmazlık bilinmemektedir. Yukarıdaki problemlere dair gördükleri ve Ebû Zer'e anlatılanlar, onun "meseleler" karşısında kendi tabiatının gereği bir tavır sergilemesine sebep olmuştur, denilebilir. Çünkü onun tabiatını şekillendiren unsurlar; yağmacılık yapan bir bedevî kabilesinden çıkarak müslüman olması, kervanlardan yağmaladıkları şeyleri fakirlerle paylaşması, tabiatının idareciliğe yatkın olmaması⁸¹ ve yalnızlığı sevmesidir. Gördüğü eksiklikleri tashih ederken Ebû Zer'in en büyük silahının dili ve doğru sözlülüğü olduğu özellikle belirtilmelidir. Zira o, kendisinden söz ettiren muhalefeti yaparken tepkilerini elini hiç hareket ettirmeden ortaya koymuştur.⁸² Dilinin tesirini arttıran da darb-ı mesel⁸³ haline gelen doğru sözlülüğü olmuştur. Ayrıca "Arapçayı telaffuzdaki kemali ile de temâyüz etmiş"⁸⁴ bir kimse olması konuşmasının etkisini arttırmış ve kitlelerin dikkatini çekmesini sağlamıştır, denilebilir. Ebû Zer'in halife ile ilişkisini bu hususları dikkate alarak tahlil etmek gerekir.

Öte yandan, biyografi kaynaklarındaki anlatımlardan⁸⁵ onun halifelik makamına itaati her zaman öncelediği anlaşılmaktadır. Yani net olan husus o hiçbir zaman aktif bir isyan ve sosyal-siyasal bir kargaşa hedefle-

80 M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kufe örneği", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2003): 65-69. Şu tespit de Hz. Osman döneminde yaşanan tartışmaların kaynağı hakkında fikir vermesi açısından dikkate değerdir: (Hz. Osman döneminde) "Bedevîler, malları, üzerlerine nasıl yığıldıysa öyle israf ettiler. Fetihler durunca da süratle iflas ettiler; rızık ve atâ, alıştıkları şeyleri karşılama konusunda az göründü. Bu durum onların hayat tarzlarını sarstı. Kureyş ise ticareti iyi bilen bir kabileydi. Fetihlerden elde ettiklerini israf eden kabilelerden farklı olarak Kureyş bu gelirleri ticaretle" değerlendiriyordu. Bk. Ahmet Güzel, "Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 12/3 (2012): 47.

81 Müslim, "İmaret", 16-17; Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10: 266-267.

82 Güzel, "Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari", 56.

83 ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2: 140.

84 Houtsma, "Ebû Zerr", 4: 61.

85 Birkaç örnek için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4: 171, 172; Zehebî, *Siyer*, 2: 71, 72.

memiştir. Hatta Rebeze’de halifenin memuruna bile saygıyı önemsemmiştir.⁸⁶ Hal böyleyken Ebû Zer’den bir “devrimci” olarak bahseden Ali Şerîatî “Evinde ekmeği olmayan yoksulun eline kılıcı alıp bütün halka karşı ayaklanmamasına” şaşırıldığına dair bir sözü⁸⁷ naklederek onun tabiatı ile doaylı olarak halifenin evini saran isyancıların tavrını özdeşleştirmektedir. Ebû Zer’in dili ve doğru sözlülüğü dışında kınından çıkarttığı bir kılıcı var mıydı? sorusu nakledilen sözün anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Ebû Zer’in söylemiş olduğu sözler/tenkitler karşısında Halife Osman’ın onu tamamıyla haksız gördüğünü söylememiz de zordur. Zira halifeye nispet edilen, “Ben ne yapabilirim. Ancak zekâtı toplayabilirim onları zühde icbar edemem.”⁸⁸ izahı halifenin konumunu ve Ebû Zer’in idealleştirdiği tavır anlamak açısından önemlidir. Ayrıca halife Hz. Osman’ın, Ebû Zer’e Rebeze’de mescid yaptırıp, köle ve deve vermesi,⁸⁹ onun da bunları kabul etmesi aralarındaki ilişkiyi değerlendirirken göz önünde tutulması gereken hususlardandır.

Ebû Zer’in Muâviye ile olan anlaşmazlığı da bu çerçevede şekillenmiştir. İki sahâbî arasındaki anlaşmazlık, Muâviye’nin yaptırmakta olduğu saraya Ebû Zer’in tenkitleri ve kenz âyetine dair yorum farklılığına bağlanmıştır.⁹⁰ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de buna işaret eder ve temel ayrımın kenz âyetinin yorumundan kaynaklandığını söyler.⁹¹ Râzî’nin eserinde ya da başka anlatımlarda yorum farkı olarak görülen bu ihtilaf, Şerîatî’de iki sahâbînin ilişkilerini ifade noktasında farklı bir şekle bürünmektedir. Şerîatî, ikili arasındaki bir diyalogu şu cümlelerle kurgular: “Ey Ebû Zer! Eğer Osman’ın izni olmadan *bir peygamber sahâbesini öldürecek olsaydım, bu sen olurdu. Ancak seni öldürmek için Osman’dan izin almalıyım.* Ebû Zer bu iş seninle benim aramızı açıyor, sen yoksul ve alt tabaka-

86 Taberî, *Tarîh*, 4: 285.

87 Şeriatî, *Ebu Zer*, 164.

88 Taberî, *Tarîh*, 4: 284.

89 Taberî, *Tarîh*, 4: 284.

90 Ahmet Cevdet Paşa durumu şöyle açıklar: “Şam valisi Muaviye, emvâl-i kesîre iddihar ile teksir-i servet ve yesar eylemekte idi” Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 1: 447. Değerlendirme için bk. Aycan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, 76-79.

91 er-Razî, Fahreddin, *Tefsîr-i Kebîr*, trc. Komisyon (İstanbul: Huzur Yayınları, 2013), 11: 495.

daki insanları bize karşı ayaklandırıyorsun.”⁹²

Öztürk de iki sahâbî arasındaki ihtilafı “seçtiği” nakiller üzerinden ele almakta bütüncül bir değerlendirme sunmamaktadır. Muâviye için, “Peygamberin mucize ihbarıyla sabit olduğu gibi, doymak nedir bilmeyen bir adamdı.”⁹³ demektedir ve onun Ebû Zer ile mücadelesinde haksız tarafı tespit etmiş olmaktadır. Burada Öztürk’ün bahsettiği rivayet, Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan bir nakildir. Buna göre Hz. Peygamber Abdullah b. Abbas’ı, Muâviye’yi çağırarak için göndermiş, o da yemek yiyor diyerek geri dönmüştür. Hz. Peygamber’in onu ikinci defa Muâviye’yi çağırarak için göndermesi üzerine Abdullah yine, “o yemek yiyor” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Allah onun karnını doyurmasın.”⁹⁴ buyurmuştur. Rivayetin, Müslim’de yer aldığı bağlam ve bab başlığı meselenin Öztürk’ün anladığından daha farklı bir konumda değerlendirildiğini göstermektedir. Çünkü hadisin yer aldığı babın başlığı şöyledir: Peygamber (s.a.v.) bir kimseye hak etmediği halde lanet eder veya ağır bir söz söylerse veya beddua ederse, bu sözün o kimse için bir tezkiye, ecir ve rahmet olması. Şu durumda bu rivayet, Müslim’de Öztürk’ün anladığının tam tersine Muâviye için tezkiye olarak kullanılmıştır.

Ebû Zer’in halife ile ilişkisinde temel tartışma konularından biri de Rebeze’ye sürgün konusudur. Ebû Zer’in halife tarafından mı sürüldüğü yoksa kendi iradesiyle mi Medine’den uzak kalmayı tercih ettiği farklı açılardan tartışılmıştır. Bu konuda elimizde bulunan kaynakların çoğunluğunda onun Rebeze’ye gitmeyi kendisinin talep ettiği Hz. Osman’ın da ona izin verdiği⁹⁵ belirtilmiştir. Yiğit de bu hususa, ihtilaflar olmakla birlikte “Ebû Zer tenkitlerini devam ettirince kendi isteğiyle Rebeze’ye gönderildi, onun zorla gönderildiği de söylenmektedir.”⁹⁶ diyerek işaret etmiştir. Ancak bu durumu onun tercih ettiğini söylemenin mümkün olmadığı da söylenmiştir. Bunlardan hareketle onun Rebeze’ye anlaşmazlık sonucu gittiği söylenebilir ancak bunun, kimin tercihi olduğunu tespit etmek zor-

92 Şeriati, *Ebu Zer*, 183.

93 Öztürk, *Ebu Zer*, 32.

94 Müslim, *Birr* 96. Rivayet ve yorumu için bk. Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin, *Sahîhü Müslim bi şerhi’n-Nevevî* (Kahire: Mektebetü’s-safâ, 1424/2003), 16: 144-147.

95 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 4: 171, 175; Zehebî, *Siyer*, 2: 67, 71. Bu kaynaklar ve mesele için bk. Güzel, “Muaviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari”, 52-55.

96 Yiğit, “Osman”, 33: 440; Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10: 267.

dur. Dolayısıyla ihtiyatla hareket edilmesi gerektiği ortadadır. Bu manada Balcı da, Ebû Zer'in "Rebeze'ye gönderilmesinin gerçek mahiyetini kesin ifade etmek zor görünmektedir."⁹⁷ demektedir. Orta bir yol takip ederek, bunun istişare sonucu alınmış bir karar olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁹⁸

Konu etrafındaki ihtilaf ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan ihtiyatlı ifadelere rağmen elimizdeki popüler bazı anlatımlarda, Rebeze'ye gidişinin onun kendi tercihi veya halife ile istişare sonucu alınmış bir karar olması ihtimali ve bu yöndeki nakiller dikkate alınmamıştır. Şerîfatî'nin daha önce temas edilen anlatımı bu manada dikkat çekici bir örnektir.⁹⁹ Bazı çalışmalarda, bu tür anlatımlara dayanak teşkil eden ve Ebû Zer'in halife Osman tarafından sürüldüğünü net bir şekilde belirten rivayetlerin zayıf olduğu söylenmiştir. Bu nakillere yer veren İbn Sa'd gibi âlimler de hariçte tutulmamış ve bu iddianın Şiîlere ait olduğu kaydedilmiştir.¹⁰⁰ Ramazan el-Butî gibi klasik yaklaşımı devam ettiren âlimler, kitap/müellif merkezli bir tercihte bulunarak -Hz. Osman dönemi için- Taberî ve İbnü'l-Esîr gibi âlimlerin naklettikleri ile yetinmek gerektiğini söylemiştir.¹⁰¹ Bu kaynaklarda Hz. Osman ile Ebû Zer arasındaki ihtilaflar konusunda detay bulunmadığına daha önce temas edilmişti. Buna göre Butî gibi âlimlere göre bu konularda detaya girmek gerekmektedir.

Buna mukabil halife tarafından gönderilmesi durumunu da ihtimal dâhilinde gören Ahmet Cevdet Paşa, bu noktada Hz. Osman'ın bir mesuliyetinin bulunmadığını belirtir. Ona göre Ebû Zer'in bir lokma bir hırka anlayışı güzel bir anlayıştır. Ancak halife bu konuda kimseyi zorlayamazdı. O, vaizlerin insanları böyle bir fedakârlık anlayışına teşvik edebileceğini ancak hükümetin bunu yapamayacağını söyler.¹⁰² Azimli, onun bu konu-

97 İsrail Balcı, "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer el-Gıfârî", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998): 381.

98 Güzel, "Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebu Zerr el-Gıfari", 43.

99 Şeriatî, *Ebu Zer*, 200.

100 Yukarı da temas edildiği gibi esasında İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında bunun istişare ve Ebû Zer'in tercihi ile alınmış bir karar olduğuna dair ifadelere tesadüf etmekteyiz. Rivayetlerin tümünü Şiî kaynaklı gören tartışmadan halî olmayan bu kanaat için bk. Sallâbî, Ali Muhammed, III. *Halife Hz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, trc. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2009), 307.

101 Bûtî, *Fıkhü's-Sîre*, 474.

102 Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 1: 451.

ya devlet adamı mantığı içinde baktığını söyler ve esasında bu anlayışın fakirlerin zenginliklere karşı hoşnutsuzluk duymasına sebep olacağına dikkat çeker.¹⁰³

Öztürk ise konu hakkında; tarihî kaynakların, biyografilerin ve günümüz araştırmacılarının mezkûr nakil, tartışma ve değerlendirmelerini bir kenara koyarak şöyle bir değerlendirmede bulunur: “Ebû Zer’in kendi iradesiyle gidişini iddia etmekse, *bütün tarih kaynaklarına aykırı bir yalandır*, ahlâk dışı bir Emevî bezirgânlığıdır.”¹⁰⁴

Buradaki bakış açısı ve kullanılan ihtiyatsız ifade, tartışmaları ve yakın dönem çalışmalarının verilerini dikkate aldığımızda Ebû Zer’i polemik unsur olarak ele alan metinlerin temel sorununun bir örneği gibidir. Benzer şekilde kendisine ödenen maaş/atâ devam ettiği ve giderken deve ve köle gibi yardımcıları verildiği halde halife Osman’ı suçlamak için ölümü anlatılırken kullanılan, “Ebû Zer bu köyde iki yıl aç susuz çile doldurduktan sonra hayata veda edecektir.”¹⁰⁵ sözleri de aynı bakış açısının bir sonucudur.

4. Ebû Zer’in Mal Biriktirme Meselesine Bakışı

Ebû Zer’in hem Şam’da hem de Medine’de değişen iktisadî şartlara ve bunun sonucu ortaya çıkan sosyal hayat anlayışına karşı tenkitlerinin merkezinde Tevbe Sûresi’nin 34. âyeti¹⁰⁶ ve bu âyete getirdiği yorumun bulunduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷ Onun âyete getirdiği yorumun belli ihtilaflara sebep olduğu İbn Sa’d’ın *et-Tabakât*’ında¹⁰⁸ ve Zehebî’nin *Siyer*’i¹⁰⁹ gibi eserlerde de yer almaktadır. Ebû Zer’in bu âyet çerçevesindeki yorumları Kenan Ayar’ın *Sahâbe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur’an’ın Rolü* isimli çalışmasına “Ebû Zer’in muhalefeti ve Kur’an’ı kullanması” başlığı ile konu olmuştur.¹¹⁰ Araştırmacı, Ebû Zer’in halifeyi bazı uygulamalarından dolayı

103 Azimli, *Hz. Osman*, 115.

104 Öztürk, *Ebu Zer*, 35.

105 Öztürk, *Ebu Zer*, 33.

106 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (Tevbe 9/34).

107 Azimli, *Hz. Osman*, 111.

108 İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4: 170-171.

109 Zehebî, *Siyer*, 2: 66-67.

110 Kenan Ayar, *Sahâbe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur’an’ın Rolü* (Ankara: Ankara Okulu,

açıkça tenkit etmeye başladığına ve bu tenkitleri yaparken de bazı Kur'an âyetlerini referans olarak kullandığına dikkat çekmiştir.¹¹¹

Mezkûr âyet ve yorumu açısından bazı klasik tefsir kaynaklarına bakıldığında meselenin sadece bir yorum/tefsir faaliyeti olarak ele alındığı görülür. Öncelikle âyetteki *يَكْرَهُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ* şeklinde, kendisinden bahsedilenlerin kimler olduğunu tespit etmeye çalışan Taberî bunların; ruhban sınıfı, müslümanların zekât vermeyenleri, ister ruhban ister müslüman olsun mal biriktirip zekât vermeyenler¹¹² olabileceğini söyler. Râzî de bunlara temas etmekte lafız itibarıyla üçünün de mümkün olduğunu belirtmektedir.¹¹³

Esasında “mal biriktirenlerin/yığıanların” kimler olduğunun tespiti konusundaki muhtelif yorumlarda sahâbeden aktarılanlar belirleyici olmuştur. Çünkü aralarında Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi isimlerin bulunduğu bazı sahâbîlere göre zekâtı verilen mal kenz değildir.¹¹⁴ Dolayısıyla zekâtını veren herhangi bir müslüman âyetteki tehdidin kapmasına girmez. Hz. Ali'ye göre dört bin dinardan fazla olan her mal, ister zekâtı verilsin isterse verilmesin kenz olur.¹¹⁵ Ebû Zer'e göre ise “ihtiyaç fazlası” mal kenzdır.¹¹⁶ Şu durumda ona göre kişi, “temel ihtiyaçlarından” fazlasını tasadduk etmediğinde âyetteki biriktirenlerin kapsamına girmiş olmaktadır. Hatta Ebû Zer'e göre, ihtiyaç fazlası malın tasadduk edilmesi gerektiğini Hz. Peygamber söylemiştir.¹¹⁷

Âyet ile ilgili olarak, aralarında Ebû Zer'in de bulunduğu sahâbîlere ait yorumları aktaran Râzî bu konuda *evlâ olanın* malı biriktirmemek olduğunu söyler. Ancak o, dinin zahirî hükümlerine göre bunun tamamen edilmediğine de dikkat çeker.¹¹⁸ Buna göre, takvaya uygun olan biriktirmemek, fetvaya uygun olan da Hz. Ömer'in bakışına göre zekât verildik-

2014), 142-158.

111 Ayar, *Sahâbe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, 142.

112 Taberî, *Câmiu'l-beyân Tefsîru't-Taberî* (Kahire: Darü'l-hadîs, 1431/2010), 5: 868-873; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11: 495.

113 Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11: 495.

114 Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11: 496.

115 Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11: 498.

116 Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 5: 869-870.

117 Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10: 268.

118 Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11: 498.

ten sonra, Hz. Ali'nin bakışına göre ise dört bin dinara kadar biriktirmenin tamamıyla haram olmamasıdır. Ebû Zer'e göreyse temel ihtiyaçlardan sonra biriktirmek fetva açısından da uygun değildir. Burada müfessirlerin konuyu sahâbe arası bir yorum farklılığı olarak değerlendirip meseleyi fetvâ-takvâ cihetinde ele almaları bütünlük açısından önemli bir husustur.

Sahâbenin Sünnet Anlayışı isimli eserinde Erul, Ebû Zer'in söz konusu yorumuna şöyle değinir: "İnceleyebildiğimiz kadarıyla Ebû Zerr'in bu görüşü, diğer sahâbîler tarafından tasvip görmemiştir. Dolayısıyla bunun yalnızca ona ait, kişisel bir kanaat olmaktan öteye geçemediğini söyleyebiliriz."¹¹⁹

Öte yandan ihtiyaç fazlası veya zekâtı verilen malların elde tutulabilmesi konusunda ictihadları birbirinden farklı olan sahâbîlerin "hiçbirinin yönetimle ihtilafa düşmemesi, Ebû Zer'in söz konusu ihtilâfının ictihadi değil siyasi sebeplerle" olduğuna dikkat çekilmiştir.¹²⁰ Buna rağmen, Ebû Zer'in yorumlardan bir yorum olan bu tefsiri (veya siyasî tavrı) onun ismi merkeze alınarak yapılan okumalarda neredeyse mutlaklaştırılmıştır. Mesela ileride de değinileceği gibi Garaudy, Ebû Zer'in kenz konusunda, halife Osman'a ve diğer sahâbîlere karşı çıkma cesaretini gösterdiğini söyleyerek, bunun bir yorum olduğunu veya bazı mülahazalarla öne çıkarılan bir tavır olduğunu dikkate almamıştır.

Bununla birlikte Öztürk de Muâviye'nin bu âyet Yahudî-Hıristiyan din bilginleri ile ilgilidir, şeklindeki yorumunu Ebû Zer üzerinden tenkit etmekte ve "Konuyu dindışılık mantığıyla değerlendiren Muâviye'dir ama ne yazık ki müslümanların tarihine onun bu fesat ve sakat fikri egemen olmuştur."¹²¹ diyerek kişisel yargısında âyet etrafındaki yorum farklıklarını ihmal etmektedir. Hatta ilginç bir şekilde, âyetin bağlamını dikkate alarak yapılan bu yorumu da "...hiç ehil olmadığı, hatta asla samimi olmadığı bir alana burnunu sokmuş, Kur'an âyetleri üzerinde yorum ve tassarrufa kalkışmıştır. Muâviye kim, Kur'an'ı yorumlamak kim"¹²² diyerek tenkit etmektedir. Anlaşılan Ebû Zer'in yorumunu ya mutlaklaştırmakta ya da onun kendi dönemindeki hadiselerle karşı reflekslerinin merkezine yerleştirdiği âyet ile ilgili tavrını bağlamından koparmaktadır.

119 Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 164.

120 Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10: 268.

121 Öztürk, *Ebu Zer*, 158-159.

122 Öztürk, *Ebu Zer*, 181-182.

Ebû Zer'in âyete getirdiği yorumun ve mal biriktirme ile ilgili tavrının arka planını görmek açısından Zehebî'nin aktarmış olduğu şu nakil önemlidir: "Ebû Zer Rasûlullah'tan zorluk içeren (azîmet/terğîb-terhîb) bir söz işitirdi. Sonra çıkar gider kavminin yanına döner onlara selam verir (bunlardan bahseder)di. Bir süre sonra Rasûlullah bu konuda ruhsat verirdi ancak o, bu ruhsatı işitmemiş olurdu ve bundan dolayı şiddete/azimete bağlı kalırdı."¹²³

Buradan Ebû Zer'in bazı konularda azimeti merkeze aldığı anlaşılmaktadır. Onun mülkiyet anlayışının temelinde "Hz. Peygamberin bu konuya yönelik terğib ve terhibi hedefleyen bazı" sözlerinin yattığını belirten¹²⁴ Erul, Ebû Zer'in Hz. Peygamberin bu konularda kendisine yapmış olduğu tavsiyeleri zahiri itibariyle kesin nehiylermiş gibi anladığını belirtmiştir.¹²⁵ Toplumun gidişatı karşısında onları uyarmak isteyen Ebû Zer, tepkisel tavrını sergileyebilmek için terğib ve terhib hadislerinin "lafızlarına sarılmış ve kendince toplumda gördüğü olumsuz gidişatı engellemek istemiştir."¹²⁶ Burada belirtildiği gibi o sadece hadislerin değil âyetin de lafzının zahirine sarılmıştır.

Ebû Zer'in tavrının bağlamının doğru anlaşılması sorunu gibi onun yorumunun da günümüzde tam olarak yansıtılmadığı söylenmelidir. Bunun sonucu olarak onun, mutlak olarak zenginliğe karşı olduğu ve bir günlük yiyecek dışındaki her türlü biriktirmeyi kenz sayarak dinen uygun görmediği gibi bir anlayışı müdafaa ettiği belirtilmektedir. Hâlbuki konu çerçevesindeki bazı çalışmalarda da belirtildiği gibi o "çalışarak meşru yoldan elde edilen zenginliğe karşı değildi." Zenginlikleri ile tanınan Abdurrahman b. Avf, Zübeyir b. Avvam gibi sahâbileri maddi imkânları sebebiyle kınamaması ve kenz âyeti ile onları uyarmaması da zenginliğe karşı olmadığının delili sayılmıştır.¹²⁷ Ayrıca Ebû Zer'in Hz. Ömer tarafından oluşturulan divana göre Bedir ashabı statüsünde yıllık dört bin dirhem atâ aldığı bilinmektedir.¹²⁸ Ebû Zer bilindiği kadarıyla bu atâyı red-

123 Zehebî, *Siyer*, 2: 70.

124 Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 162.

125 Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 163.

126 Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 165.

127 Ayar, *Sahâbe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, 147.

128 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4: 173. Hz. Ömer'in atâ taksimi şöyle açıklanmıştır: "Hz. Peygamber'in hanımlarına onar bin, Bedir Gazvesi'ne katılanlara beşer bin, Mekke fethinden önce hicret edenlerle irtidat savaşlarından itibaren fetihlere katılanlara

detmemiş ve dikkat çekici bir şekilde herkese eşit dağıtılması gerektiğini de söylememiştir. Eğer gelir dağılımı açısından bunu adaletsizlik olarak değerlendirseydi ve zenginleşmeye de karşı olsaydı bunun yeniden düzenlenmesini talep etmesi gerekirdi.¹²⁹

Bunlardan hareketle Ebû Zer'in değişen şartları dikkate alarak zenginlik-İslâm ilişkisini ahlâkî boyutunu öne çıkararak yorumladığını söyleyebiliriz. Râzî'nin evlâ olarak gördüğü bu tavır esasında herkesçe müselemeldir. Zira İslâm'da her şey gibi ekonomi/iktisat da bazı ahlâkî ilkelere bağlanmış, Garaudy'nin belirttiği gibi hiçbir zaman ahlâk ile ekonomi birbirinden ayrı mütalaa edilmemiştir. İslâm ekonomi anlayışında kazanma, üretim ve tüketim kendi başına bir amaç olarak değil araç olarak değerlendirilmiştir.¹³⁰ Ebû Zer ise koparıldığını/ihmal edildiğini düşündüğü servet-ahlâk ilişkisini kenz âyetini ve onu desteklediğini düşündüğü Peygamberden dinlemiş olduğu bazı hadisleri de öne sürerek baskın bir şekilde gündeme taşımıştır.

Netice itibariyle şöyle denilebilir: -günümüzde ideolojik ve parçacı okumalarda gördüğümüz gibi- Ebû Zer'in her türlü biriktirmeye ve servete karşı olduğunu söylemek, âyetin yorumu konusunda da onun tefsirini mutlaklaştırmak meseleyi halledecek bazı önemli ayrıntıları hiç dikkate almadan kanaat belirtmek demektir.

5. Sosyalizm Ve Ebû Zer

İslâm ve sosyalizmin ideolojik olarak ilişkisi son yüzyılda farklı açılardan tartışılan konulardandır. Bazı müslüman fikir adamları ve aktivistler tarafından, ideolojik sistemler içinde İslâm'ın mizacına en uygun olanın sosyalizm olduğu söylenmiş, bu da çoğunlukla İslâm'ın insan ve toplum ilişkisi bağlamında ele alınacak meseleleri ile sosyalizm arasında

üçer bin... yıllık olarak verilmiştir. Hz. Peygamber'in hanımları dışındaki kadınlardan en fazla miktarda atâ tahsis edilenler, biner dirhem ile ilk muhacir kadınlardır. Diğer kadınlara ise 600, 400, 300 ve 200 dirhem yıllık ödenmiştir. Çocuklara da süttan kesilmelerinden itibaren yüzer dirhem atâ veriliyordu." Bk. Mustafa Fayda, "Atâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 33-34.

129 Ayar, *Sahâbe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, 156-157. Bunlardan araştırmacı "onun zenginliğe muhalefeti sadece Osman dönemini kapsamaktaydı." sonucunu çıkarmaktadır.

130 Garaudy, *İslâm Ve İnsanlığın Geleceği*, 146-150.

doğrudan irtibat kurularak yapılmıştır.¹³¹ Bu bağı anlatan müstakil birçok kitap yazılmıştır. Sıbâ'î'nin (ö. 1964) Türkçeye de tercüme edilen *İslâm Sosyalizmi* kitabı da¹³² bunun meşhur örnekleri arasında yer almaktadır.

Ancak ele aldığımız mesele açısından üzerinde durulacak konu İslâm-Sosyalizm ilişkisinden ziyade Ebû Zer ve Sosyalizm ilişkisi ve bu irtibatın imkânıdır. Çünkü İslâm'ın Sosyalizm ile irtibatı tartışmalarının başladığı dönemlerde Ebû Zer'den de "Müslüman Sosyalist" olarak bahsedilmeye başlanmıştır.¹³³ Rodinson da bu duruma şöyle işaret eder: "Ne olursa olsun, Ebu Zer, XX. yüzyıl müslüman dünyasında, beklenmedik şekilde, muazzam bir üne ermiştir. Sosyalist ve komünist eğilimli sol, sosyalist eğilimli fikirlerin İslâm geleneğine aykırı olmadığını göstermek için onu bir öncü [olarak kabul etmiş] ya da hiç olmazsa, bu teminattan [Ebû Zer'den] faydalanmıştır."¹³⁴

Ezher'de şeyhlik yapmış ve ihtisası tasavvuf olan Abdülhalim Mahmûd'un (ö. 1978) *Ebû Zer el-Gıfârî ve's-Şüyû'îyye* başlığı ile bir eser yazarak konu etrafında tenkitlerde bulunması meselenin boyutlarını göstermesi açısından ilginçtir. Zira o, kitabın hemen girişinde Ebû Zer isminin komünizm/şüyû'îyye ile de irtibatlandırıldığını çokça duyduğunu söylemekte¹³⁵ ve kitabını bundan dolayı yazdığını belirtmektedir. Söz konusu ifadeler kitabın yazıldığı dönemde önemli bir İslâm ülkesinin gündemi ve Ebû Zer ismini merkeze alan okumalar konusunda fikir vermektedir. Aslında, Ebû Zer'in ideolojik bir düşünce ile irtibatlı bir şekilde ele alınmasını daha da gerilere götürmek mümkündür. Mesela XIX. yüzyıl fikir ve siyaset adamlarından Cemâleddin Efgânî (ö. 1897) pek çok konuda ol-

131 İnalet, *Çağdaş İslâmi Siyasi Düşünce*, 257 vd.

132 Kitap ve değerlendirmesi için bk. Mehmet Emin Özafşar, "Sıbâ'î ve İslam Sosyalizmi Adlı Kitabı Üzerine", *İslâmiyât* 5 (2002): 147-154. Hamid İnalet de kitabın önemine değinen isimlerdendir. O, kitabın önemine kısaca şöyle işaret eder: "Sıbâ'î'nin görüşlerinde özellikle yeni ya da orijinal bir şey bulunmayabilir. Bunların çoğu şu ya da bu şekilde pek çok müslüman ülkede 1959'dan önce ortaya çıkan çok sayıdaki kitap ve yayında bulunabilecek şeylerdir. Ancak kitabın kıymeti, bütün bu düşüncelerin kapsamlı bir şekilde derlenmiş ve vazîh bir şekilde sunulmuş olmasından kaynaklanmaktadır." Bk. İnalet, *Çağdaş İslâmi Siyasi Düşünce*, 267-268.

133 Konuya dair tenkit ve değerlendirme için Dr. Abdülhalim Mahmud, *Ebû Zer el-Gıfârî ve's-Şüyû'îyye* (Kahire: Darü'l-meârif, 1975); a.mlf., *el-İslâm ve's-Şüyû'îyye* (Kahire: Darü'l-meârif, 1975); Hüseyin Haydar, *Ebû Zer el-Gıfârî*, 161-167.

134 Rodinson, *İslâmiyet ve Kapitalizm*, 56.

135 Abdülhalim Mahmud, *Ebû Zer el-Gıfârî ve's-Şüyû'îyye*, 7.

duğu gibi İslâm-Sosyalizm bağlamındaki tartışmalarda da ilklerden kabul edilmiştir. O, sosyalizmin ilk defa Hulefâ-i Râşidîn döneminde uygulandığını ileri sürmüştü, Ebû Zer el-Gıfârî'nin bazı davranışlarını da bu bağlamda zikretmiştir.¹³⁶ Ebû Zer'in bu açıdan konumuna da "devleti ve İslâm camiasını tehdit eden bu tehlikeyi ilk hisseden büyük sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî oldu."¹³⁷ cümlesi ile işaret etmiştir.

Ali Şerîatî de din ve sosyalizm ilişkisini Ebû Zer üzerinden ele almıştır. Onun bu konuda Ebû Zer'e yüklediği misyonu, aşağıdaki cümleler ortaya koymaktadır:

"Dünya sosyalist olmalıdır
Ki yaşamaya layık olsun.
Yağmacılık, haydutluk, aristokratlık
Kaybolsun, mahvolsun, yok olsun.
Bu düşünce tarzını Ebû Zer'in bütün hayatında açıkça görüyoruz."¹³⁸

Fransız Komünist Partisi'nde görev alan Roger Garaudy (ö. 2012) ise Ebû Zer'in sosyal misyonuna âyete getirdiği yorumu da dikkate alarak şöyle değinir: "Yüce Peygamber'in sahâbisi Hazreti Ebû Zer, hükümdara karşı çıkma cesaretini gösterdi. Fakat diğer hukukçular ve ilâhiyatçılar, şahsî olarak verilmiş olan sadakaların miktarını da zekâtтан sayarak, zekâtla temizlenmemiş servete karşı lâneti hafifletmeye çalıştılar."¹³⁹

Ebû Zer ile ilgili bu irtibat, farklı şekillerde birçok çalışmada ifade edilmiştir. Öztürk'ün kitabındaki farklı tavsifleri bunlar arasında en dikkat çekici olanlarındandır. O; artık değer, ihtiyaç fazlası malın paylaşımı, sınıfsız toplum ideali, servet azgınlığı ile mücadele, din sınıfının eleştirisi gibi "*Kur'ansal değerler*"den bahsetmekte ve *insanlık tarihinde* bunların *ilk savaşıncısının* Ebû Zer olduğunu söylemektedir.¹⁴⁰ Bu kavramların kullanımını bir yana insanlık tarihinde bunlar uğruna ilk mücadele veren insan payesinin Ebû Zer için kullanılıp zımnen ondan önce kimse tarafından bu

136 Hilal Görgün, "Sosyalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 387; Ertuğrul Cesur, *Müslüman Sosyalistler* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2017), 78-82.

137 Cemaleddin Afgânî'nin Hatıralar'ından yapılan iktibas için bk. Cesur, *Müslüman Sosyalistler*, 79.

138 Şeriatî, *Ebu Zer*, 20.

139 Garaudy, *İslâm Ve İnsanlığın Geleceği*, 126.

140 Öztürk, *Ebu Zer*, 15-17.

değerlerden herhangi biri için mücadele edilmediğini söylemek oldukça iddialı bir genellemedir. Ayrıca o, iddiasını biraz daha ileri bir boyuta taşımakta ve Ebû Zer'in modern batıdaki "en eski sosyalistlerden yaklaşık bin yıl önce yaşamış ve paylaşımcılığın, sosyal adaletin hem ilk mücadelesini vermiş hem de metafizik dayanaklarını"¹⁴¹ savunmuş bir kimse olduğunu söylemektedir.

Aşağıdaki dikkat çekici alıntı, karşımıza çıkan mukayeseleri ve farklı kavramsal kullanımların örneklerini biraz daha belirginleştirecektir:

"(Ebû Zer'in) devrim niteliği taşıyan fikirlerini egemen nitelikleri bakımından 'sosyalist dünya görüşü içinde' görüyorsanız o zaman bunları Rusya'ya, Marx'a değil, Ebû Zer'in bizzat kendi adına iza-fetle anın. Örneğin, 'tarihin ilk sosyalizmi' veya 'Ebû Zer sosyalizmi' deyin... Ruhçu sosyalizm Ebû Zer'den ilham almıştır... Ebû Zer, Kur'anî-Muhammedî bir toplumdur."¹⁴²

Ebû Zer ile Sosyalizmin yan yana getirilmesi, ister doktriner temelleri merkeze alınarak isterse de muhtevası ayrıca tanımlanarak oluşturulsun, tenkit edilmiştir. Mesela Ebû Zer'in sosyalizm bağlamında konumuna değinen Necip Fazıl *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık* isimli kitabında onun tavırlarından farklı çıkarımlar elde edilmesini tenkit etmektedir. O, Ebû Zer'in yaptıklarının "sadece aşkın bir takvâ ve fedakârlık vecdi"¹⁴³ içinde ortaya çıktığını söylemiştir. İslâm'ın ferdî mülkiyet ile bir problemi olmadığını söyleyen Necip Fazıl bu hakkın "azîz" olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴

Abdullah Aydınli ise Ebû Zer maddesinde konuya şöyle temas eder: "Ebû Zer'in görüşlerinde sosyalizm ve komünizmin belirtilerini bulmak isteyenlerin bir sonuca varamamaları tabiidir. Zira onun imanı, sahip olduğu ahlâkî değerler ve İslâmiyet'in sosyal adalet anlayışının tezahürü olan görüşleriyle bu sistemleri telif etmek mümkün değildir."¹⁴⁵

141 Öztürk, *Ebu Zer*, 17.

142 Öztürk, *Ebu Zer*, 156.

143 Necip Fazıl Kısakürek, *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2015), 29.

144 Kısakürek, *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*, 29.

145 Aydınli, "Ebu Zer el-Gıfârî", 10: 268.

Aycan da bunun “yakıştırmadan başka bir şey”¹⁴⁶ olmadığını söyler. Bu noktada, Ebû Zer’in erken dönemde mezhebî-siyasî tartışmalarda niçin ön plana çıktığı/çıkarıldığı sorusunun cevabı ile modern dönemde niçin sosyalizm bağlamında ön plana çıkarıldığı sorusuna verilecek cevap birbiriyle kesişecektir. Çünkü İslâm ve Sosyalizm yan yana getirilerek nasıl ki, belli bir “inanç ve dünya görüşüne siyasal meşruiyet ve toplumsal geçerlilik kazandırmak” istenmişse¹⁴⁷ benzer şekilde Ebû Zer ismi ile de Sosyalizme meşruiyet kazandırılmak istenmiştir. Bu meşruiyetin Sosyalizmin ideolojik-doktriner temelleri ile doğrudan ilişkisi olması da şart değildir.

Öz, bu özdeşleştirme meselesini bir yönüyle dil problemi bağlamında ele almakta ve günümüzün kavramları ile geçmişin anlatılmaya çalışmasını tenkit etmektedir. Bunun tarihin iyi algılanmasını sağlayan bir kavrayışa sebep olmak gibi olumlu bir yönünün bulunduğunu söyleyen araştırmacı, Haricileri demokrat veya cumhuriyetçi, Ebû Zer’i sosyalist olarak tanımlamanın hatalı olduğunu söylemektedir. Burada tarihî olarak bir şey elde edilemeyeceği gibi tarihî bir olgunun da tam olarak anlaşılmasının önüne geçilmiş olunacaktır. Neticede ona göre Ebû Zer’i sosyalist yapmak “ne tarihe, ne okuyucuya bir şey kazandırmayacağı gibi, Ebû Zer’in doğru bir şekilde anlaşılmasına/konumlandırılmasına da mani olacaktır.”¹⁴⁸

Görüldüğü gibi burada temel problem, bizâtihî İslâm’ın ve onun temel kaynaklarının meşruiyet aracı olarak kullanılması kadar Ebû Zer’in şahsının da geriye doğru yapılan bir okuma ile kendi çağından/çağının kavramlarından bağımsız ele alınmasıdır. Zira her şahısta ve toplumda görülebilecek bazı benzerliklerden hareket edilerek modern dönemde ortaya çıkmış bir kavramla, asırlarca önce yaşamış ve hakkında sınırlı bilgilerin olduğu birini tanımlamak çok isabetli olmasa gerektir. Bahsettiğimiz kavramın/kavramların temel kuramlarını, felsefî temellerini, tarihî geçmişini ve ortaya çıkış serüvenini dikkate almadan yapılacak bir tanımlamanın isabeti her zaman ihtimalli ve tartışmaya açık olacaktır. Bu açıdan bakıldığında bir ideoloji olarak sosyalizmin ortaya çıkışı ancak birkaç yüzyılla izah edilmekte ve “Aydınlanma düşüncesiyle irtibatlı olarak

146 Aycan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, 76.

147 Özafşar, “Sıbâ’î ve İslam Sosyalizmi Adlı Kitabı Üzerine”, 151.

148 Öz, *İslâm Tarihi Metodolojisi*, 51-52.

1700'lü yılların ortasına kadar"¹⁴⁹ uzandığı söylenmektedir. Ayrıca kendi içinde de; ütöpik, bilimsel, ihtilalci, reformcu vs.¹⁵⁰ anlayışlarla farklı türlerinin ifade edildiği belirtilmektedir. Şu durumda Sosyalizm dediğimizde sadece yakın yüzyılda doğmuş değil "Batı'da" doğmuş bir ideolojiden¹⁵¹ bahsediyor oluşumuz dikkate alınmalıdır.

Ebû Zer'i hangi gerekçe ve tanımlama ile olursa olsun sosyalizm ile irtibatlandırırken tüm bunları göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Daha da önemlisi Ebû Zer'i herhangi bir ideoloji ile irtibatlandırırken kullandığımız bilgiler, aktarımlar ve bunların kaynakları ona yaptığımız bu yakıştırmaya ne kadar imkân vermektedir? Yukarıdaki başlıkta kenz âyetine getirdiği yorum ve ona bağlı uygulaması dışında elimizde olan ne vardır? Bu yorum onu herhangi bir ideolojik düşünce ile irtibatlandırma için yeterli midir? Bu ve benzeri sorulara verilebilecek açık ve net cevaplar, Ebû Zer'i bir "ist/izm" müdâfii olarak konumlandırmak yerine onun tarihî kişiliğini daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır.

6. Ebû Zer Ve Muhalefet

Ebû Zer ismi İslâm tarihinin erken döneminden itibaren "muhalif" olarak addedilebilecek sosyal, siyasî, mezhebî hareketleri tavsifte öne çıkarılmıştır. O, kimi yerlerde karşımıza Emevîlere karşı halkı organize eden bir muhalif lider, -Ali hayatta ve kendisi herhangi bir şey yapmazken- Ali'nin imametini müdafaa eden bir "İmâmî Şîi" ve hatta ezilen halkların öncüsü bir "emekçi" olabilmektedir. Şerîat'den aktaracağımız alıntıda tasvir edilen Ebû Zer tablosuna bakıldığında bu vasıfların neredeyse tamamının ona nasıl yüklendiği görülecektir:

"Osman'ın *rejimi* İslâm'a musallat olunca, mahrumlar, *emekçiler* ve elden ayaktan kesilmiş kitleler, Osman ve Muâviye'nin sarayına gidip gelen faizcilerin, köle tüccarlarının, *servet sahiplerinin* ve *aristokratların* ayakları altında ezildiler. *Sınıfsal farklar ve zenginliğin tekelleşmesi* yeniden boy gösterdi... Ebû Zer bu utanç verici sahneleri görüyordu. *Artık bunlara dayanıp suskun kalamayacağı için kıyam etti*; yiğitçe, hayret verici bir kıyam... İslâm topraklarını baştan sona Osman'a karşı harekete geçirecek bir kıyam... Şimdi *bile coşkun dal-*

149 Cesur, *Müslüman Sosyalistler*, 36.

150 Görgün, "Sosyalizm", 37: 383.

151 Garaudy, *İslâm Ve İnsanlığın Geleceği*, 138.

galarını insanlık camiası sahnesinde gördüğümüz bir kıyam.”¹⁵²

Görüldüğü gibi Ebû Zer ismi “egemen güce isyan” ile özdeşleştirilmiş ve onun mesajının anlaşılması da tamamıyla buna bağlanmıştır. Hatta Ebû Zer, “İslâm tarihinde egemen güce isyanın kayda değer ilk örneği”¹⁵³ olarak görülmüştür. Esasında burada, onun “isyanı” neye idi ve nasıldı? sorusu meselenin halli açısından oldukça önemlidir. Benzer şekilde Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Hz. Aişe ve benzeri diğer sahâbîlerin bu tabloda “kayda değer” görülmeyişi ya da bu tür bir “isyanı” tercih etmemelerinin gerekçeleri de izah bekleyen meselelerdendir.

Ebû Zer’e, “aktivist-hareket adamı” vasfını teyit edici bazı sözler de nispet edilmiştir. Mesela “evinde ekmeği olmayan yoksulun eline kılıcı alıp bütün halka karşı ayaklanmamasına şaşarım.”¹⁵⁴ şeklindeki aktarım bunlardan birisidir. Bu ifadelere inceleyebildiğimiz klasik hadis eserlerinde ve temel biyografi kaynaklarında rastlanmadığı belirtilmelidir. Bu sözün Ebû Zer referans gösterilerek söylenmesinin bir amacı olacağı muhakkaktır. Ancak Ebû Zer’in kendisine nispet edilen mücadelesi açısından menkul söze baktığımızda onun “ayaklanması” ile halifenin şehit edilmesiyle sonuçlanan “anarşi/ayaklanma” arasında irtibat kurmak oldukça güçtür. Çünkü o her zaman halifeye itaat ettiği gibi, onun dili dışında bir “silahlı” da olmamıştır. Kitleleri farklı açılardan motive etmeye oldukça müsait olan bu sözün Ebû Zer’e aidiyeti bir yana zahirde anlaşıldığı şekliyle onunla doğrudan irtibatının kurulması ne kadar mümkündür?

Ebû Zer isminin özellikle son dönemde “muhalif” bir model haline gelmesi ile Sosyalizm ile İslâm arasında irtibat kurulmaya çalışılması aynı devreye tekabül etmektedir. Zira “Sosyalizmi dinî ve tarihî olarak meşrulaştırmak isteyen Marksist yazarlar genellikle İslam tarihinde ortaya çıkan bazı aşırı fırkaları ve isyan hareketlerini halk hareketi diye görüp sosyalizmin yerli öncüleri olarak gösterdiler.”¹⁵⁵ Buna göre Sosyalizm, bir yandan lokal örnekler üzerinden İslâm’a yakınlaştırılırken bir yandan da İslâm tarihindeki muhalif toplumsal ve siyasî hareketler üzerinden meşru, tarihî ve zemini olan bir toplumsal hareket olarak algılanmıştır. Bu noktada Ebû Zer de en çok öne çıkarılan isim/isimlerden birisi olmuştur.

152 Şeriati, *Ebu Zer*, 19.

153 Öztürk, *Ebu Zer*, 112.

154 Şeriati, *Ebu Zer*, 164.

155 Görgün, “Sosyalizm”, 37: 388.

Çünkü her bir muhalefet hareketi ya doğrudan Ebû Zer'e ya da "Ebû Zer ruhuna" nispet edilmiştir. Bu şekilde tarihten beslenen, aynı zamanda karizmatik şahısların örnekliliği ile aktifleştirilen hareketler, muhataplarının "isterlerine" uygun bir zemin oluşturmuştur.

Bu hareketlerin hepsini ayrı ayrı incelemek konumuz dışındadır. Ancak bu konuda Şeyh Bedreddin, temsil gücü kuvvetli bir örnektir. Şöyle ki; Osmanlı fakih ve mutasavvıfı olan Bedreddin Simavî (ö. 823/1420), aynı zamanda önemli bir isyan ve ihtilâl hareketinin de başlatıcısıdır. Bedreddin Simavî eylemleri ve dünya görüşü itibariyle "sosyalist hareketin öncüsü" şeklinde takdim edilmiş birisidir.¹⁵⁶ Hatta Nazım Hikmet'in hakkında ilk komünist dediği kimse olan Şeyh Bedreddin'den Necip Fazıl "ilk aldatici sesler" başlığı ile bahsetmektedir.¹⁵⁷ Öztürk konuya *Simavnalı İsyanı* başlığı ile değinir. Onun isyanının, Ebû Zer kitabının içinde yer alma gerekçesini ise şöyle açıklar: "Simavnalı Bedreddin'in hayat ve faaliyetlerini buraya almamız, onun isyanının Ebû Zer isyanıyla aynı fikir ve özlem çerçevesinde yer alması yüzündendir... Tarihsel isyanını, Ebû Zer ruhunun bir belirişi olarak görüp değerlendirdik."¹⁵⁸

Öztürk'ün "Ebu Zer ruhunun kitlelesel zuhurları" başlığı ile ele aldığı Şeyh Bedreddin isyanının sebebi ve cereyan tarzı ayrı bir konudur. Ancak Ebû Zer üzerinden meselenin ele alınması ve hatta "Ebû Zer eğilimli hareket"¹⁵⁹ olarak isimlendirilmesi onun ismi üzerinden inşa edilen örneklik açısından önem arz eder. Çünkü o, bahsettiği ayaklanma/ayaklanmaların arka planını açıklarken; teorik dayanak olarak Maun suresini, uygulamadaki dayanak olarak Ebû Zer'i, model-prototip şahsiyeti olarak da yine Ebû Zer'i göstermiştir.¹⁶⁰ Bununla da yetinmemiş tarihteki Zenc isyanını ve Karmatî isyanını, Ebû Zer mesajının bir "eylemleşme halinde tarih sahnesine çıkması"¹⁶¹ olarak değerlendirmiştir. Hürremiyye veya Bâbek isyanı da buna dâhil edilmiş¹⁶² "Şehit veli Hallâc'ın Enel Hak'ı, Ebû Zer is-

156 Görgün, "Sosyalizm", 37: 388.

157 Kısakürek, *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*, 35.

158 Öztürk, *Ebu Zer*, 307.

159 Öztürk, *Ebu Zer*, 255.

160 Öztürk, *Ebu Zer*, 257.

161 Öztürk, *Ebu Zer*, 153.

162 Öztürk, *Ebu Zer*, 259 vd. Ayrıca Öztürk, *Ebu Zer*, 261-297.

yanının bir tekrarı olarak”¹⁶³ görülmüştür. Ona göre bu ve benzeri birçok isyan “öncülerinin idrakleri ve amaçları nasıl tefsir edilirse edilsin, mahiyet bakımından bir Ebû Zer karşı çıkışıdır.”¹⁶⁴

Sonuç

İslâm tarihi açısından taşıdıkları misyon, belli olaylar karşısında sergiledikleri bazı tavırlar sebebiyle sahâbenin, sonraki nesiller açısından “örnek” olması ve belli tartışmalarda “referans” kabul edilmesi kaçınılmazdır. Ancak onlar hakkında elimizde bulunan biyografik bilgilerden hareketle bu örnekleme her zaman isabetli olmayabilir. Zira seçmeci veya müdahale edilmiş bir şekilde oluşan biyografik veya tarihî bilgilerden hareketle onların tavırlarını mutlaklaştırmak kendi başına bir problemdir.

Bu noktada bir fikrin/ideolojinin/mezhebin müdafîi olmakla, sahâbeyi bir fikrin müdafîi haline getirmeyi birbirine karıştırmamak gerekmektedir. Onlar hakkında zikredilen yargılarda elimizdeki malumatın bir “aktarım” olduğu realitesi dikkate alınmalıdır.

Ebû Zer el-Gıfârî ismi bu problemlerin tahlilini sağlayacak en önemli örneklerdendir. Zira hayatının en çok yorum yapılan ve tartışmalarda referans gösterilen kısmı, kaynaklarda hakkında en az malumat olan bölümdür. Buna rağmen başına gelecek her bir aşamanın neredeyse daha yaşarken Peygamber tarafından haber verildiği bir kimse gibi sunulmuş ve bunun üzerinden haklı-haksız tespiti yapılmıştır. Onun, tarihin bir döneminde kendi tabiatının bir sonucu olarak gösterdiği tavrın mutlaklaştırılması ve sahâbenin tek “müfessiri”, “müctehidi”, “mazlumların hakkını müdafaa edeni” olarak görülmesi en azından Ebû Zer’in yaşadığı dönem açısından tartışmaya açık yargılardır. Daha da ötesi modern dönemde ortaya çıkmış, tarihî zemini olan bazı kavramlarla onun arasında irtibat ve aynîlik kurmak -bu kavramların muhtevası başka şekillerde doldurulsa da- problemlidir. Bu tür yakıştırmalar, elde etmeye çalıştığımız kitlesel neticeler açısından kısa vadede bazı faydalar temin etse de Ebû Zer’i çağımıza taşıyamayacaktır. Sonuç olarak Ebu Zer’in, “ait olduğu” yer de kavranamayacaktır.

163 Öztürk, *Ebu Zer*, 105.

164 Öztürk, *Ebu Zer*, 327 vd.

Kaynakça

Abdülhalim Mahmud. *Ebû Zer el-Gıfârî ve's-Şüyû'ıyye*. Kahire: Darü'l-meârif, 1975.

Accâc Muhammed el-Hatîb. *Sünnetin Tesbiti*. Trc. Mehmet Aydemir. İstanbul: Akademi, 2005.

Ahmet Cevdet Paşa. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. İstanbul, b.y., 1970.

Ağarı, Murat. "Yakubî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Ayar, Kenan. *Sahâbe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*. Ankara: Ankara Okulu, 2014.

Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*. Ankara: Ankara Okulu, 2001.

Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz. *İdeolojik Tarih Okumaları*. Ankara: Ankara Okulu, 2002.

Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-3 Hz. Osman*. Ankara: Ankara Okulu, 2016.

Balcı, İsrâfil. "Bir Yalnız Sahabi Ebû Zer el-Gıfârî". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998): 351-386.

Begavî, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed. *Mu'cemü's-sahâbe*. Kuveyt: Mektebetü dâri'l-beyân, 1421/2000.

el-Belâzurî. *Fütûhu'l-Buldân*. Trc. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Bûtî, Saîd Ramazan. *Fıkhü's-Sîre*. Trc. Atik Aydın. İstanbul: Bilge Adam Yayınları, 2006.

Cesur, Ertuğrul. *Müslüman Sosyalistler*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2017.

Durmuş, Mehmed. "Ali Şeriatî: "Müslüman Ütopyacı" Ya da 20. Asrın "Allah'a Tapan Sosyalist Ebû Zer"i. *İslâmiyât* 20/1 (2007): 127-132.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî. *Ma'rifetü's-sahâbe*. Riyad: Darü'l-vatan, 1419 /1998.

Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2010.

Elbânî, Nasıruddin. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe*. Riyad: Darü'l-meârif, 1412/1992.

Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Fayda, Mustafa. "Atâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Garaudy, Roger. *İslâm Ve İnsanlığın Geleceği*. Trc. Cemal Aydın. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.

Görgün, Hilal. "Sosyalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 382-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Görmez, Mehmet. "Ebû Zerr el-Ğifârî Biyografileri Üzerine", *İslâmiyât* 5/2 (2002): 177-182.

Güneş, Adem. *Ebû Zer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

Güzel, Ahmet. "Muaviye ve Hz. Osman'a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zerr el-Gıfari". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 12/3 (2012): 43-68.

Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990.

Hamid İnyet. *Çağdaş İslâmi Siyasi Düşünce*. Trc. Yusuf Ziya. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995.

Hüseyn Haydar. *Ebû Zer el-Gıfârî*. Irak: Müessesetü ulûmi nehci'l-belâğa, 1437/2016.

Houtsma, M. TH. "Ebû Zerr". *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 61. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

İbn Abdilber, Ebû Ömer en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. Ürdün: Darü'l-a'lâm, 1423/2002.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1433/2012.

İbn Hacer. *Tehzîbü'l-Kemâl*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1425/2004.

İbn İshak. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1424/2004.

İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1433/2012.

İbnü'l-Esîr. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Darü İbn Hazm, 1433/2012.

İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târih*. Beyrut: Darü'l-kitabi'l-arabî, 1417/1997.

Kalay, Şerafettin. *Peygamber Dostları Örnek Nesil*. Ankara: MGV Yayınları, 2013.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2015.

Muhammed Cevâd Âlü-l-Fakîh. *Ebû Zer el-Gıfârî*. Beyrut: Darü't-teârûf, t.y.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin. *Sahîhü Müslim bi şerhi'n-Nevevî*, Kahire: Mektebetü's-safâ, 1424/2003.

Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 119-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Öz, Şaban. *İslâm Tarihi Metodolojisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Özafşar, Mehmet Emin. "Sibâ'î ve İslam Sosyalizmi Adlı Kitabı Üzerine". *İslâmiyât* 5 (2002): 147-154.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Emevî Dinciliğine Karşı Mücadelenin Öncüsü Ebu Zer*. İstanbul: Yeni Boyut, 2016.

er-Razî, Fahreddin. *Tefsîr-i Kebîr*. Trc. Komisyon. İstanbul: Huzur Yayınları, 2013.

Rodinson, Maxime. *İslâmiyet ve Kapitalizm*. Trc. Orhan Suda. İstanbul: Gün Yayınları, 1969.

es-Sahhâr, Abdülhamid Cûde. *Yalnız Sahabî Ebû Zer*. Trc. Hilâl Liva-oğlu-Emine Özkanlı. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2016.

Sallâbî, Ali Muhammed. *III. Halife Hz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. Trc. Mehmet Akbaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.

es-Seyyid Muhsin el-Emîn. *A'yânü's-Şî'a*. Beyrut: Darü't-teârûf, 1403/1983.

Söylemez, M. Mahfuz. "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi - Kufe örneği". *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2003): 63-86.

Şeriatî, Ali. *Ebuzer*. Trc. Abdullah Yeğîn. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Beyrut: Darü't-türâs, 1387.

Taberî. *Câmiu'l-beyân Tefsîru't-Taberî*. Kahire: Darü'l-hadîs, 1431/2010.

Vâkıdî. *el-Meğâzî*. Beyrut: Darü'l-a'lemî, 1409/1989.

Yiğit, İsmail. "Osman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Zehebî. *Siyeru Alâmi'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1402/1982.

ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-Alâm Kamûsü terâ-cim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*. Lübnan/Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.